

MILOST MÍSTO SMRTI (V PROCESECH S CIKÁNY V ČECHÁCH PRVNÍ POLOVINY 18. STOLETÍ) ANEB JAK NEPOČÍTAT HISTORII*

Pavel Himl

Reprieve Instead of Death (in Trials of Gypsies in Bohemia in the First Half of the 18th Century) or how not to Count History

The article is concerned with the persecution of Gypsies in Bohemia in the first third of the 18th century. As in other European countries, in cases where Gypsies had been already formally expelled from a land, Gypsy vagabondage was defined and punished as a capital crime. The article does not forget this normative aspect of the theme, but it nonetheless concentrates on the actual practice of persecution and above all on cases in which condemned Gypsies begged for mercy and their death penalty was in fact reduced to a more moderate punishment. The author also looks at the extensive powers of reprieve that the Prague Appellate Court (in the case of Gypsy vagabondage the tribunal of first instance), was granted by the ruler in the 1720s. Condemned Gypsies were not explicitly mentioned in this context, but there is plenty of evidence that they were not excluded from this practice of reprieve. The article criticises the view of the persecution of Gypsies that is based solely on the quantification of incomplete data in the manuals of condemnation of the Appellate Court. These books not only fail to indicate when the condemned were later reprieved, but also do not allow us to reliably identify individuals condemned. There are examples of one person appearing several times in them, sometimes under different names. It is this misleading quantified evidence that has helped give rise to the idea that the persecution of Gypsies in the early modern period was the first stage of the Gypsy Holocaust in the 20th century. The article argues, on the contrary, that in relation to persecution the pre-modern differed from the modern state not only in terms of capacity, but fundamentally.

* O milosti v raně novověkých cikánských procesech jsem poprvé hovořil při přednášce na Filozofické fakultě UP v Olomouci 10. dubna 2003. Prameny a literaturou k tomuto tématu jsem se začal zabývat v rámci postdoktorandského grantu GA ČR Podvodníci, tuláci, vagabundi. Společenský obraz, pronásledování a subkultura skupin neusídleného obyvatelstva v raně novověkých Čechách, GA ČR 404/01/P108.

Na začátku byla blíže nedatovaná žádost o milost mně do té doby neznámého Honzy/Jana Pinky z dubna roku 1740. Odsouzenec k smrti se v ní obracel na panovníka, resp. panovnici, „by mně tenkrát dle Vaší Císařské a Královské Kato-lické milosti nejvyšší přirozené a po celým světě rozhlášené rakouské dobrotivosti nec non ex plenitudine Potestatis Regiae ta dictirovaná smrtečná pokuta (však bez mého nejmenšího předpisování) v jinou, život zachovávající proměnu změněna byla“.¹ Téměř pětistránkovou žádost však neformuloval ani nepodepsal Pinka sám; jejím autorem byl lomnický radní písař (syndikus) Thomas/Tomáš Velický, kterého dala Pinkovi k dispozici tamní městská rada, resp. jí nadřízená třeboňská vrchnost.² To jak Pinka reagoval na vynesení hrdelního ortelu, resp. jak on sám žádal o milost, je však doloženo ve zprávě lomnické městské rady. Poté, co mu byl na lomnické radnici přečten rozsudek pražského Apelačního soudu, „tento Jan Pinka jinak Lamber na kolena jest padl, pro Pána Boha a pět ran Krista Pána prosil, aby slavná Appellati nad ním se taky smilovati ráčila, s tím doložením, že nic neukradl, žádného nezamordoval“; o milost Pinka žádal „z ohledu jeho mladého 16 let věku, že on budoucně toho cikánského života se zbavuje a více se protulovati nebude, následovně raděj mezi lidmi dobrými sloužiti jako kdy prve slibuje“.³ Zřejmě to byla lomnická nebo třeboňská vrchnost, které Pinku v rámci následující „právní pomoci“ poučily, že formální žádost o milost je třeba adresovat panovníkovi a nikoli Apelačnímu soudu.

Pražský Apelační soud rozsudky vynášel „jménem a na místě“ panovníka, tedy českého krále, z jehož rozhodnutí byl ostatně v roce 1548 zřízen. Nevyjadřoval však pouze panovnickou převahu nad městy v oblasti justice, ale především byl v 17. a 18. století nejvyšší soudní instancí v Čechách a částečně i českých zemích. Vzhledem k tomu, jak zásadní podíl měl na uplatňování práva, a tím i na dobovém vymezení kriminality, poněkud překvapí malá pozornost, jež mu byla v moderním dějepisectví věnována.⁴ Závažné delikty, mezi jiným i přečinění Cikánů, pohybujících se přes panovnické zákazy v zemi (tedy i Honzy Pinky), však tento tribunál posuzoval nikoli jako odvolací, nýbrž jako první instance.⁵ Stíháním Cikánů a všech dalších tuláků byly teoreticky pověřeny všechny zemské vrchnosti, nicméně v jeho centrální organizaci sehrávaly od konce 17. století stále větší úlohu krajské úřady. Právě bechyňský krajský úřad rozhodl v prosinci 1739, že

1 Státní oblastní archiv (SOBa) Třeboň, Velkostatek (Vs) Třeboň, sign. I B 4 E 11.

2 Státní okresní archiv (SOKA) Jindřichův Hradec, Archiv města (AM) Lomnice nad Lužnicí, sign. II/B 1a, kart. 11, 1740, 1. 4., Třeboň, dopis hejtmána Augustina Olbrichta lomnické městské radě: „Jakož v podobnej případnosti žádnému delikventu zabráněno býti [nemůže] své outočiště a obhájení života pohledávati, pročež slušná věc jest, aby auřad jemu skrz pozůstavení právního přítele na ruku přišel.“ Koncept dopisu se nachází rovněž ve SOBa Třeboň, Vs Třeboň, sign. I B 4 E 11.

3 SOBa Třeboň, Vs Třeboň, sign. I B 4 E 11, 1740, 1. 4., Lomnice nad Lužnicí, zpráva purkmistra a městské rady o vyhlášení rozsudku nad Janem Pinkou.

Honza Pinka bude k vyšetřování dopraven do Lomnice nad Lužnicí na třeboňském panství. Podle tohoto obvyklého způsobu byli k městským hrdelním soudům přiděleni i další Cikáni, chycení společně s Pinkou – Josef Růžička byl se svou ženou Mařenou Secundou Felixovou a jejich dětmi odeslán do Třeboně a Karel Vrba se ženou a s matkou do Českých Budějovic.⁶ Krajský úřad sice již provedl předběžné výslechy zadržovaných, k právní kvalifikaci a vynesení rozsudku byl však nezbytný formální výslech před městským hrdelním soudem, resp. před jeho „komisari“.⁷ Tyto hrdelní soudy v raně novověkých Čechách nebyly přinejmenším do poloviny 18. století profesionálními justičními orgány; nýbrž se skládaly z členů městských rad, tedy z jednotlivých měšťanů. Spolu s nimi se výslechů coby „komisari“ účastnili také městští úředníci, v Pinkově případě ložní rychtář a zmíněný radní písař Velický.⁸ Právníké vzdělání nebylo k takovému vyslýchání nezbytným předpokladem, často postačovala právě přítomnost písaře. Lomnice nad Lužnicí je příkladem toho, jak zejména poddanská města a městečka na své soudní a hrdelní pravomoci trvala jako na symbolu komunální autonomie, ačkoli její výkon přinášel nemalé obtíže a finanční náklady spojené například s vězněním a obživou vyšetřovaných.⁹ Představitelé poddanských měst se takto pokoušeli vymezit se proti vrchnostem, k jejichž panstvím přináleželi a které si nárokovaly dohled nad soudními úkony. Do Pinkovy záležitosti podobně jako do všech dele-

4 Nejnovější studii příznačně představuje příspěvek KAROLINY ADAMOVÉ, *Apelační soud v Českém království v letech 1548–1651*, in: Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám, Praha 1975, s. 101–112. Ani starší práce VÁCLAVA ZDENKA, *Dějiny appelačního soudu na Bradě Pražském, nyní Vrchního soudu v Praze od roku 1548–1933*, Praha 1933, roli této instituce při aplikaci a výkladu práva nehodnotí. K Apelačnímu soudu dále srov. JOSEF KALOUSEK, *České státní právo*, Praha 1871, s. 114–115. Význam Apelačního soudu coby „epicentra učeného právnictví v českých zemích“ mezi třicetiletou válkou a josefinskými reformami ocenil JIŘÍ KLABOUCH, *Staré české soudnictví. Jak se dříve v Čechách soudilo*, Praha 1967, s. 143.

5 J. KALOUSEK, *České státní právo*, s. 115, sice píše, že „k appellaci šlo také odvolání v těžkých trestních přech lidu selského a ostatního neusedlého, které v první stolici soudily se u hejtmánů krajských“, vzápětí však dodává, že „nebezpečné zločiny jako veležráda a selské vzpoury bývaly přikazovány přímo k appellaci Pražské jakožto k první stolici“. Přesnější formulaci srov. u JOSEFA K. AUERSPERGA, *Geschichte des königlichen böhmischen Appellationsgerichtes*, Praha 1805, díl 1, s. 98; v první instanci příslušely Apelačnímu soudu „Sachen, welche Zusammenrottung böser Leute, oder gefährliche Winkelersammlungen betrafen, und überhaupt, wo der Landesfürst, oder das ganze Land oder auch nur ein Theil des Landes Gefahr laufen konnten“.

6 SOBa Třeboň, Vs Třeboň, sign. I B 4 E 11, 1739, 11. 12., Miličín, seznam Cikánů, držených u krajského úřadu a přidělených do několika jihočeských měst – nachází se též v AM Lomnice nad Lužnicí, sign. III/2 G 6, kart. 15.

7 Srov. SOBa Třeboň, Vs Třeboň, sign. I B 4 E 11, 1739, 19. 12., Lomnice nad Lužnicí, opis výslechu Honzy Pinky před komisari „z auřadu purgmistrovského“ Janem Dewaleinem, Martinem Josefem Eyferem, ložním rychtářem Wentzlem Prunerem a písařem Thomasem Tadeášem Velickým – originál výslechu byl pravděpodobně postoupen Apelačnímu soudu.

govaných případů nadto významně zasahoval krajský úřad a rovněž Apelační soud. Od jednoho z těchto orgánů, nejpravděpodobněji od krajského úřadu, také pochází do Lomnice zasláný katalog základních otázek, na něž měl „cikánský chlapík Honza Pinka“ odpovědět.⁹ Přes prostor, který byl komisařům ponechán pro formulaci doplňujících dotazů, byly lomnický soud, resp. městská rada, při vyšetřování vázány pověřením zemských orgánů (krajského úřadu), a totéž platí i pro výkon trestu.

Apelační soud vynesl nad Honzou Pinkou 3. března 1740 pro „protulování“ trest smrti provazem. Kapitální ortel, odeslaný do Lomnice nad Lužnicí, byl stejně jako jiné rozsudky apelačního tribunálu zároveň zapsán do zvláštních, k tomu určených knih, tzv. ortelních manuálů. Tím Honza Pinka, resp. jeho případ, pronikl do centrálních pramenů a do jisté míry také do „velké“ historie, která je psána na základě těchto pramenů. „Velké“ zde znamená celozemské, neboť vzhledem ke kompetenci Apelačního soudu pokrývají jeho ortelní manuály přinejmenším území celých Čech. Písemnosti ústředních či odvolacích soudních instancí bývají využívány ke studiu předmoderní kriminality,¹⁰ a ani pronásledování Cikánů v českých zemích není výjimkou. Studie Evy Procházkové z roku 1992, vycházející právě z ortelních manuálů, toto pronásledování plošně zachycuje a – jak ukáží v následujících řádcích – platí do jisté míry za základní práci k tomuto tématu.¹¹ Vyzovují-li se z analýzy centrálního pramene závěry s celozemskou platností, je na místě podrobit vypovídací schopnost takového pramene a okolnosti jeho vzniku kritice.

8 SOBA Třeboň, Vs Třeboň, sign. I B 4 E 11, 1739, 17. 12., Lomnice nad Lužnicí, purkmistr a rada oznamují třeboňskému hejtmánovi přidělení Honzy Pinky a dodávají, „že takové lidi vyživovati a co podobného kriminálního před se vzítí v tom stavu nejsme a býti nemůžeme“; 1740, 20. 6., Třeboň, hejtmán Olbricht vyzývá Lomnické, aby Apelačnímu soudu lépe doložili tradici výkonu hrdelní spravedlnosti ve městě.

9 SOBA Třeboň, Vs Třeboň, sign. I B 4 E 11, 1739, katalog třinácti otázek a formulář protokolu, datovaný pouze v textu předpokládaným dnem výsledku, tzn. 19. 12. 1739.

10 V českém prostředí nejnověji DANIELA TINKOVÁ, *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, Praha 2004, s. 29–30, dále např. s. 171 a tabulky na s. 377–379. Autorčina tvrzení o proměně trestání jednotlivých deliktů v raně novověkých Čechách jsou založena právě na kvantifikaci rozsudků z ortelních manuálů. Ortelních manuálů a jiných písemností Apelačního soudu se stručně dotkl i JAROSLAV PÁNEK, *Hrdelní soudnictví města Příbramě v 17. a 18. století (Příspěvek k poznání pozdně feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k metodice studia jeho dějin)*, Středočeský sborník historický 13/1978, s. 87–195, zde 90–92.

11 EVA PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků v českých zemích v 18. století (Na základě rozboru ortelních manuálů pražského apelačního soudu)*, Sborník archivních prací 42/1992, s. 307–408. Podle JIŘÍHO HANZALA, *Cikáni na Moravě v 15.–18. století. Dějiny etnika na okraji společnosti*, Praha 2004, s. 161–162, má práce Evy Procházkové „zásadní význam pro studium perzekuce Cikánů v českých zemích“.

Sama Eva Procházková upozornila na skutečnost, „že manuály neobsahují všechny vynesené rozsudky“.¹² Doplňme, že manuály na druhé straně obsahují pouze rozsudky a nikoli ta rozhodnutí Apelačního soudu v záležitostech Cikánů, která sice měla charakter sankce, ne však formální znaky rozsudku.¹³ Analýzou rozsudků tak lze postihnout kriminalitu ve striktně právněhistorickém významu,¹⁴ méně však už perzekuci, a už vůbec ne společenskou exkluzi, jinými slovy to, co rozsudkům předcházelo, co po nich následovalo, a také to, co s nimi vůbec nesouviselo. Důsledně vzato tím vlastně přejímáme optiku a diskurz dobových soudních/společenských autorit, avšak nerozkrýváme způsoby, jakými bylo později kriminalizované jednání konstruováno a označováno a jaký smysl mělo pro samotné jednající mimo úzký soudní, resp. procesní kontext.¹⁵ Sabine Kienitz šla ještě dál a vytkla sociálním dějinám, že pod nálepkou teorií odlišného chování de facto pokračují ve stigmatizaci a kriminalizaci příslušníků okrajových skupin, jak ji prováděly raně novověké vrchnosti.¹⁶

Rozsudek smrti nad Honzou Pinkou z 3. března 1740 stejně jako hrdelní ortel, vyneseny tyž den nad Josefem Růžičkou a Mařenou Secundou Felixovou, sedícími v třeboňském vězení, ortelní manuály evidují, a do svého souhrnu je tudíž zařazuje i Eva Procházková.¹⁷ Co však ortelní manuály nedovolují zjistit, je, že žádost o milost nepodal o měsíc později jenom Pinka, nýbrž i Růžička s Felixovou. Třeboňský městský písař Antonín Wondra vyšel při její stylizaci ze situace žadatelů (např. „mladý věk“ 30, resp. 35 let, společné děti, údajná dosavadní bezúhonnost),

12 E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 315.

13 Taková rozhodnutí bývala městským soudům sdělována formou misívu. Například patnáctiletý Jan Zelenka, vyšetřovaný od května do září 1729 v Soběslavi, tam měl být „metlami přes kládu dobře mrskán“, a poté pod přísňm napomenutím, aby zanechal toulání, propuštěn. Srov. SOkA Tábor, AM Soběslav, sign. III I 1, kart. 93, 1729, 2. 9., Praha, misív Apelačního soudu, podepsaný – podobně jako rozsudky – Václavem hrabětem z Kokořova a Janem Hynkem z Bílenberku, a předcházející akta.

14 Podle PETRA KREUZE, *Aktéři bez břístě a pravidel?*, Kuděj 2001/2, s. 68–76, s. 75 „se určité jednání stává zločinem teprve v okamžiku, když soud vynesl rozsudek obsahující výrok o vině obžalovaného, resp. obviněného“.

15 E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 313, připouští, že „skutečnost můžeme postihnout zejména z úředních dokladů institucí, jež se na konkrétním provádění instrukcí podílely“, a následně zmiňuje městské a patrimoniální prameny.

16 SABINE KIENITZ, *Frauen zwischen Not und Normen. Zur Lebensweise vagierender Frauen um 1800 in Württemberg*, Österreichische Zeitschrift für Geschichte 2/1991, s. 34–58, zde 36: „Nur zu oft reproduziert die Sozialgeschichte die Kriminalisierung der Behörden: Sie argumentiert im Sinne der historischen Obrigkeit, quasi als deren verlängerter Arm, wenn sie – aufbauend auf den Strukturen staatlicher Sozialdisziplinierungs-Kampagnen – mit den Theorien der sozialen Ausgrenzung und des abweichenden Verhaltens arbeitet, und damit unfreiwillig stigmatisiert und kriminalisiert.“

17 E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 389, proces č. 430 a 431.

využil však také podobných obrátů jako jeho lomnický kolega v žádosti Pinkově.¹⁸ Na podání a možná i formulaci obou žádostí měl rozhodující vliv rovněž hejtman Augustin Olbricht, správní hlava třeboňského panství. Z hlediska justičních pravomocí je zajímavé rovněž to, že Pinka podle všeho adresoval, resp. musel adresovat ještě jeden memoriál, a sice „na nejmilostivější kněžnu naší do Vídně“.¹⁹ Zde je míněna Eleonora Amalie ze Schwarzenbergu, rozená z Lobkovic, která po smrti svého manžela Adama Františka poručnický spravovala schwarzenberská panství, tedy i Třeboň.²⁰ Lze se jenom dohadovat, zda k Eleonoře Amalii, potažmo její kanceláři, putovala také formální žádost o milost. V této době sice měly pozemkové vrchnosti právo rozhodovat o kapitálních rozsudcích nad vlastními poddanými, které vynesly městské hrdelní soudy (nikoli však tribunál apelační, tedy zeměpanský), avšak Pinka nebyl schwarzenberským poddaným a jako potulný Cikán neměl ani žádnou jinou vrchnost.

Podobně složitý jako soudní kompetence byl i instanční postup žádostí o milost. Prostřednictvím třeboňské vrchnosti nesměřovaly přímo k panovníkovi, nýbrž k Apelačnímu soudu, který k nim vypracoval dobrozdání,²¹ jak ukáží později, některé žádosti nejenže císaři (ne)doporučoval, nýbrž o nich jeho jménem i rozhodoval. Pinkovo čekání a pobyt v lomnickém vězení na městské náklady trvaly až do února 1741, Josef Růžička se svou ženou trávili tuto dobu ve vězení třeboňském. Více než po roce od deportace Cikánů na třeboňské panství tam dorazila zpráva schwarzenberského plnomocníka u pražských úřadů, zemského advokáta Johanna Heinricha Wolfa. Tomu Apelační soud 10. ledna 1741 dopisem oznámil, že císař udělil 12. prosince předcházejícího roku Honzovi Pinkovi milost a změnil jeho trest v dvouleté obecní dílo v okovech. V době udělení milosti „císařem“ byl přítom Karel VI., jemuž byla žádost podána, již měsíc a půl po smrti a moci se ujímala jeho dcera Marie Terezie. Stejně byl zmíněn trest i Růžičkovi a Felixové.²² Po dobu výkonu trestu museli Lomničtí přispívat na Pinkovu výživu čtyřmi

krejčary denně, což pro ně stejně jako pro Třeboň představovalo obtížnou povinnost. Omilostnění nevítal ani hejtman Olbricht a v dopise vrchnosti vyslovil obavu, „aby tato zlotřilá cháska předčasně neutekla a nedala se na dřívější cikánské tuláctví“.²³ Podle knížecího reskriptu, kterým brala schwarzenberská vrchnost omilostnění na vědomí, nicméně není možné odsouzcům odpirat právo žádat o milost a vyživovací povinnost představuje jenom důsledek hrdelního práva, o které Lomničtí tolik stáli.²⁴

Na to, zda Honza Pinka strávil v Lomnici celé dva roky, by odpověděly městské účty. Pohled do ortelních manuálů však potvrzuje, že jak on, tak Josef Růžička a Mařena Felixová se později vrátili k „cikánskému tuláctví“, jak se toho obával třeboňský hejtman. Zatímco dva posledně jmenovaní byli v roce 1743 v Pelhřimově pro potulování odsouzeni k pololetním nuceným pracem, nad Janem Pinkou byl v roce 1746 v Neveklově vynesena trest smrti mečem za potulku a porušení hrdelního reversu.²⁵ (Neveklavské prameny, které zkoumal Jaroslav Pánek, neumožňují zjistit, zda byl ortel nad Pinkou tentokrát vykonán.)²⁶ Ve všech třech případech se nepochybně jedná o tytéž osoby. Eva Procházková je podle všeho do své statistiky zahrнула vícekrát – mezi deseti tresty smrti pro muže v letech 1740–1749 tak dvakrát figuruje Honza/Jan Pinka a jednou Josef Růžička (podruhé se on i jeho žena vyskytují mezi osobami odsouzenými k nuceným pracím).²⁷ Pokud by se autorka omezila pouze na evidenci vnesených trestů (a ortelní manuály nic jiného nedovolují), nebylo by co namítat. I bez použití patrimoniálních a městských pramenů by však při každém pokusu o interpretaci měla zarazit už skutečnost, že v rozsudcích se často opakují stejná či velmi podobná jména, takže pouze

18 SOBA Třeboň, Vs Třeboň, sign. I B 4 E 11 (a rovněž 10); některé totožné formulace a závěrečný apel na „přirozenou a v celém světě rozhlášenou rakouskou dobrotivost“ panovníka mohou ukazovat na to, že oba písaři použili při sepisování žádostí téže kancelářské pomůcky. „Mnoho dětí, které má delikvent,“ uvádí jako jeden z obecných motivů pro udělení milosti mimo jiné Zedlerova encyklopedie. Srov. JOHANN HEINRICH ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal-Lexikon Aller Wissenschaften und Künste*, díl 3, Halle-Leipzig 1733, col. 922–926, (heslo Begnadigungs-Recht), zde col. 923.

19 SOBA Třeboň, Vs Třeboň, sign. I B 4 E 11, 1740, 10. 4., Lomnice nad Lužnicí, kopie dopisu městské rady a purkmistra třeboňskému hejtmanovi.

20 Srov. KARL SCHWARZENBERG, *Geschichte des reichsständischen Hauses Schwarzenberg*, díl 1, Neustadt an der Aisch 1963, s. 162.

21 SOBA Třeboň, Vs Třeboň, sign. I B 4 E 11, 1740, 7. 6.; Třeboň, hejtman Olbricht sděluje do Lomnice, že Apelačnímu soudu má být znovu zaslán výslech Honzy Pinky.

22 SOBA Třeboň, Vs Třeboň, sign. I B 4 E 11, 1741, 10. 1., Praha, opis dopisu Apelačního soudu Johannu Heinrichu Wolfovi, oznamujícího udělení milosti Honzovi Pinkovi. V konceptu dopisu, datovaném v Třeboni 23. 2. 1741, oznamuje třeboňský hejtman knížeti, resp. kněžně, udělení milosti všem třem odsouzeným.

23 SOBA Třeboň, Vs Třeboň, sign. I B 4 E 11, 1741, 23. 2. 1741, „daß dies lumpe gesind zulezt gar nicht vor der zeit wieder durchgehen und sich zu Vorhinig zigeinerischen land Störzerey begeben wird“. V dopise prokurátorovi Wolfovi (Třeboň, 24. 2. 1741, koncept) se Olbricht dokonce vyjádřil, „also wäre mir Viel lieber gewesen, wann die aggratiation andersten ausgefallen, und man derer 2 Jährigen unterhalts- und VerpflegungsSpesen ohne dies mit disen lumpen gesindl beschwarte Städte zu deliberiren getrachtet hätte“.

24 SOBA Třeboň, Vs Třeboň, sign. I B 4 E 11, 1741, 4. 3., Vídeň, knížecí reskript. Kněžna-vdova Eleonora Amalie zemřela 5. 5. 1741 – K. SCHWARZENBERG, *Geschichte des reichsständischen Hauses Schwarzenberg*, s. 162.

25 E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 390, proces č. 441 a 445.

26 Srov. JAROSLAV PÁNEK, *Hrdelní soudnictví městečka Neveklava v 18. století (Příspěvek k poznání pozdněfeudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice patrimoniálních trestněprávních pramenů)*, Středočeský sborník historický 14/1979, s. 71–109, zde s. 98, proces č. 19.

27 E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 334, tabulka II.

na tomto základě je identifikace odsouzených velmi obtížná a počet rozsudků se vůbec nemusí rovnat počtu odsouzených osob. (Jen mezi dvanácti, resp. třinácti ženami, odsouzenými v letech 1740-1749 k smrti, se například jméno Dorota Růžičková objevuje v různých souvislostech pětkrát.) Procházková to sice připouští, ve své kvantifikaci to ale příliš nezohledňuje a autoři, kteří z jejích čísel čerpají, to nečiní vůbec.²⁸

Závažnější metodický problém však nastává, když jsou rozsudky smrti intuitivně zaměňovány s popravenými osobami. Evá Procházková na jednu stranu „pouze“ zaznamenává tresty, na druhou stranu ale hovoří o „odsouzených, potrestaných smrtí“, nebo o tom, že uvěznění „byli potrestáni smrtí“, resp. „postihla je smrt“.²⁹ Jednoznačně mylně však čísla Evy Procházkové interpretuje a nadto zkrsluje Jaroslav Pánek, když hovoří o tom, že v letech 1694-1763 bylo popraveno více než 81 % z 347 mužů a téměř 8 % žen.³⁰ Tyto procentní údaje (přesněji 81,4 % a 7,7 %) se přitom nevztahují na celé uvedené období, ale podle Procházkové jde pouze o podíl rozsudků smrti v letech 1694-1709.³¹ V celém jí zkoumaném období (1694-1763) byl trest smrti vynesena nad 183 muži a 127 ženami.³² Pánek tedy počet popravených mužů nadhodnotil téměř o sto, počet popravených žen – pokud by autor svých 8 % rovněž vztahoval k počtu všech potrestaných žen (693) – by pak byl naopak přibližně o sedmdesát nižší než číslo uváděné Procházkovou.

Má kritika však nesměruje proti této početní nepřesnosti. Milost z roku 1740, kterou jsem se poměrně podrobně zabýval, nezachovala jenom život Honzy Pinky, svým způsobem ho zachránila i ze statistiky popravených Cikánů, kterou uvádí Jaroslav Pánek. Z kvantifikovatelné jednotky, kterou nakonec nebyl ani Pinka sám, nýbrž rozsudek nad ním, se v mých očích stal jednotlivcem, který se osobitým, v lecčems však zároveň i pro další Cikány typickým způsobem vyrovnával s proticikánskými opatřeními raně novověkého státu a vrchností. Při studiu pra-

menů k neusledlému obyvatelstvu v Čechách v 17. a 18. století³³ jsem se setkal s vícero takovými jednotlivci. I oni v některých případech žádali o milost a obdrželi ji, přesto jsou však i oni někdy na základě ortelních manuálů vedeni coby „popravení“. V následujících řádcích bych se proto rád zamyslel nad tím, zda na raně novověký trestní proces nepohlížíme zkresleně, resp. „moderně“, když sledujeme pouze rozsudky Apelačního soudu. Pokusím se odpovědět na otázku, do jaké míry byla součástí tohoto kontextu právě praxe milosti a do jaké míry je opodstatněné omezovat pronásledování cikánského, ale i jiného neusledlého obyvatelstva, nebo dokonce vztah společnosti k těmto lidem redukovat na produkty činnosti jednoho soudu.

Chtít zkoumat, zda všechny rozsudky nad Cikány, vyhlášené Apelačním soudem, byly opravdu vykonány, a dopátrat se tak nějaké vyčíslitelné „statistické chyby“, je obtížně proveditelné a z metodologického hlediska zbytečné. Již jeden nezohledněný případ omilostnění, resp. změny trestu kvantifikaci trestů a na ní založenou interpretaci poněkud zpochybňuje. Dříve než se zaměřím na samotný institut milosti a jeho rozšíření, zmíním ještě některé cikánské kočovníky, kteří „přežili“ své odsouzení k smrti.

V roce 1731 se Apelační soud zabýval přečinem Cikánek Františky Hanušové a Barbory Papary a Cikánů Isidora Bučka a Václava Borta, držených a vyšetřovaných v Rakovníku. V zatím ne zcela uspořádaném rakovnickém městském archivu se mi nepodařilo nalézt vyšetřovací spisy, a tak není možné přesně zjistit povahu přečinu. Další místní prameny ale hovoří o „přísně zapovězeném protulování“³⁴, tedy o potulce, která u cikánských mužů a za určitých podmínek i u cikánských žen představovala v první třetině 18. století dostatečný důvod pro hrdelní trest. Stanovoval to místodržitelství patent z 12. března 1726, který vycházel z předcházejícího rozhodnutí císaře a svým způsobem završoval řadu proticikánských legislativních opatření v Čechách.³⁵ Pražské apelace odsoudily 16. března 1731 obě ženy k smrti mečem a Isidora Bučka 7. května k smrti oběšením.

28 E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 316.

29 E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 316, 331.

30 JAROSLAV PÁNEK, *Policey und Sozialdisziplinierung im frühneuzeitlichen Böhmen und Mähren*, in: *Policey im Europa der Frühen Neuzeit*, hrsg. von Michael Stolleis, Frankfurt am Main 1996, s. 317-331, s. 329: „Auf dieser Basis gelang es, die Schicksale von 1040 Personen herauszuarbeiten, die verhaftet, vor die Stadtgerichte gestellt und mit der Zustimmung des Appellationsgerichts verurteilt wurden. Die Härte der Urteile wird daran deutlich, daß von 347 Männern mehr als 81 % hingerichtet wurden, von den Frauen waren es fast 8 %, die anderen, einschließlich der Kinder, wurden mit schweren Strafen belegt.“

31 E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 316.

32 E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 334, tabulka II. Procentuální podíl rozsudků smrti nad muži, ženami a muži a ženami dohromady počítá autorka zjevně z celkového počtu osob, jejichž případy se před Apelační soud dostaly (1 040).

33 Výsledky výzkumu budou publikovány v monografii *Zrození vagabunda. Neusledlí lidé v Čechách v 17. a 18. století*.

34 Srov. SOKA Rakovník, AM Rakovník, inv.č. 54, radní protokol z let 1730-1734, f. 60v, zasedání 30. 4. 1731, zveřejnění rozsudku nad Františkou Hanušovou „pro přísně zapovězené protulování císařskou zemí“.

35 Jako poslední v řadě patentů a reskriptů pro Čechy uvádí tento patent E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 312, pozn. 14. Exemplář patentu se nachází např. ve sbírce patentů Archivu Národního muzea (ANM) v Praze (sign. E).

Václav Bort, jemuž ještě nebylo osmnáct let, vyvázl pouze s vymrskáním a vypovězením ze země.³⁶ Pokud tedy Apelační soud důsledně aplikoval ustanovení patentu z března 1726, museli být Bort, Hanušová a Papara v Čechách přistiženi a ze země vypovězeni již jednou.³⁷ O předcházejícím trestu Václava Borta nás nepřímo zpravuje rakovnická pamětní kniha v zápise o provedení exekuce: Bortovi mělo být „jeho již druhé ucho uřezané“ a on sám „vymrskán“. V zápisu také stojí, že obě ženy, jež měly být státy, se „ucházejí (...) Jeho Milosti Císařské o milost“.³⁸ Tuto informaci potvrzuje a dataci upřesňuje také rakovnický radní protokol – podle něj byl apelační rozsudek nad Františkou „Hanuškou“ z 16. března ve městě zveřejněn 30. dubna, k exekuci, stanovené na následující pátek, však nedošlo, neboť Hanušová „o Milost k Jeho Milosti Císařské se ohlásila“.³⁹ O Barboře Papare protokol mlčí, což vysvětluje záznam v ortelním manuálu; její exekuce měla být odložena na dobu po porodu a skončení šestinedělí.⁴⁰ Kdo formuloval žádost Františky Hanušové o milost či jak byla zdůvodněna, se mi nepodařilo zjistit. Panovníkovi ji ale v každém případě zprostředkoval (a předtím nejspíš i posuzoval) pražský Apelační soud a byl to také tento tribunál, který v polovině listopadu 1731 do Rakovníka oznámil císařské rozhodnutí: Hanušové byl trest smrti změněn v dvouleté obecní práce. Za jejich výkon stejně jako za obživu vězenkyně odpovídalo město Rakovník.

Ani osud druhé odsouzené, která měla rovněž požádat o milost, Barbory Papary, se úplně neztrácí. O tři roky později, v květnu 1734, se v ortelních manuálech objevuje osoba téměř identického příjmení – Barbora Papare, potrestaná nucenými pracemi v délce šesti nedělí, tentokrát v Litoměřicích.⁴¹ S Barborou Ehemannovou, jinak Paparovou, se poté setkáváme i o další tři roky později, v dubnu 1737,

36 E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 384, procesy č. 372 (Františka Hanušová), 373 (Barbora Papara), 375 (Isidor Buček a Václav Bort). Věk mužů, který hrál při potrestání důležitou roli, zjišťovali rakovnickí radní, srov. radní protokol z 30. 4. 1731 (SOKA Rakovník, AM Rakovník, inv.č. 54): „poněvadž týž Isidor v plnosti radě, že mu jde na 19tej a Václav Bort že do 17. roku přichází, se znali, na tom pak Isidoru, že o některý rok starší jest, z osoby, síly a tvárnosti se poznává, pročež slav. Appellati, že Isidor Buček přinejméním 20 let, Václav Bort ale k 17mu létu starý jest, správa dáti se má“.

37 Článek 7 zmíněného patentu z 12. 3. 1726 zní: „ti ponejprv neb po druhý s jedním neb také s obouma odřezanýma ušima, neb s majícím na hřbetě znamením pokuty v nějaké rotě postižené urostlé Cikánky, pro takové na sobě tudy ukazující nepolepšení bez rozdílu pokutou meče trestané býti mají“.

38 SOKA Rakovník, AM Rakovník, inv.č. 2, pamětní kniha, f. 59v, zápis k roku 1731.

39 Rakovnický radní protokol (SOKA Rakovník, AM Rakovník, inv.č. 54), zápis k 30. dubnu 1731. Na f. 64v, zápis k 1. 6. 1731, zveřejnění rozsudku nad Isidorem Bučkem a Václavem Bortem; jeho vykonání bylo stanoveno na následující středu.

40 Srov. pozn. 36.

41 E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 385, proces č. 386.

v Plzni, kde byla spolu s Magdalenou, jinak Rosalií Olbrichtovou, apelačemi odsouzena k trestu smrti.⁴² S velkou pravděpodobností můžeme tedy předpokládat, že roku 1731 Barbora Papara obdržela stejně jako její spoluvězenkyně Hanušová císařskou milost. Obě dvě však Eva Procházková počítá k sedmnácti ženám, odsouzeným v letech 1730-1739 k smrti (a v duchu výše naznačené interpretace také popraveným).⁴³

Vzhledem k úřední neustálenosti jmen v raně novověké populaci obecně a mezi neusedlými osobami zvláště není ani jisté, zda lze k popraveným počítat Magdalenou/Rosalii Olbrichtovou, drženou spolu s Barborou Paparovou v roce 1737 v Plzni. Podle výsledku z října 1736 se Rosalie zvala „příjmením po otci Uhlíková, po mém manželé ale Olbrechtová“, narodila se přibližně v roce 1716 v Manětíně a o jedno ucho nepřišla v cizině, jak ji údajně navedly spoluvězněné Cikánky, ale asi před osmi lety v Rožmitále, odkud byla i vymrskána.⁴⁴ V tomto případě by se jednalo o „Magdalenu“, která jako jediná z pěti Cikánek, vyšetřovaných v roce 1726 v Rožmitále, nebyla odsouzena ke stětí, nýbrž právě k uříznutí ucha, vymrskání a vypovězení z habsburských zemí.⁴⁵ Do Rožmitálu směřoval o rok později dotaz netolické městské rady na matku jistě Cikánky Kateřiny Uhlíkové – ta tam měla být státa a Kateřině samotné zde mělo být uříznuto ucho.⁴⁶ Jedinou takto potrestanou podle ortelních manuálů však byla právě Magdalena (pravděpodobně Uhlíková/Olbrichtová).

Pramen, který zpochybňuje, že život Magdaleny/Rosalie Uhlíkové/Olbrichtové skončil v roce 1737 v Plzni, je dopis městské rady ze Stříbra, který do Rožmitálu dorazil v prosinci roku 1750. Stojí v něm, že do stříbrského vězení byla k výsledku kvůli porušení hrdelního reversu dopravena „Cikánka, která se teď jmenuje Josepha Landbergerin, jinak ale u hrdelního soudu v Žebráku v roce 1727 Magdalena, také Rosalia Uhlíkin a u rokycanského hrdelního soudu roku 1747 Josepha Lerchin, podle potvrzení o křtu z Manětína, které ukázala, ale Josepha Wrbin“. Do Rožmitálu se Stříbrští obrátili proto, že zadržená Cikánka tam měla být (podle

42 E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 386, proces č. 396.

43 E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 334, tabulka II.

44 Raně novověké části plzeňského městského archivu jsou dochovány velmi zlomkovitě. Výpověď Rosalie Uhlíkové/Olbrechtové před plzeňským soudem z 9. 10. 1736 jsem našel v SOKA Příbram, AM Rožmitál pod Třemšínem, inv.č. 200, hrdelní soud 1650-1789 (1795), kart. 4.

45 E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 380, proces č. 331 (Rožmitál pod Třemšínem, 1. 8. 1726). Případ zmiňuje i JOSEF SVÁTEK, *Die Zigeuner in Böhmen*, in: *Culturhistorische Bilder aus Böhmen*, Wien 1879, s. 273-311, zde s. 297, aniž by však uvedl jediný zdroj svých informací.

46 SOKA Příbram, AM Rožmitál pod Třemšínem, inv.č. 200, hrdelní soud 1650-1789 (1795), kart. 4, Netolice, 11. 9. 1727, dopis městské rady.

písemností ze Žebráku) vězněna, vyslýchána a vymrskána ještě před rokem 1727.⁴⁷ Zatímco žebračský proces prameny Apelačního soudu neznámě, rozsudek u rokycanského soudu v roce 1747 uvádějí, nicméně se jménem Alžběty (a nikoli Josefy) Lerchové, jinak Magdaleny Uhlíkové.⁴⁸ Pokud bychom se však přesto alespoň částečně spolehli na údaje stříbrských radních, ukazuje na totožnost jimi vyšetřované osoby s Magdalenou/Rosalíí Olbrichtovou z let 1736-1737 z Plzně jak totožné dvojí křestní jméno, tak druhé příjmení Uhlíková a zároveň také Manětín jako místo křtu. Ostatně i rozsudek Apelačního soudu, adresovaný počátkem února 1751 do Stříbra, uvádí Cikánku, odsouzenou k smrti mečem pod třemi různými jmény: Rozalie/Magdaleny Uhlíkové, zvaná též Josefa Landbergová, rozená Josefa Vrbová.⁴⁹

Případy jiných Cikánů, zachycených v ortelních manuálech, dokládají, že hledání jejich osudů v archivech těch míst, kde byli vyšetřováni, není vůbec zbytečná snaha o „ilustraci“ obecných „trendů“, konstruovaných na základě centrálních pramenů. Studium v rokycanských, stříbrských a žebračských fondech by jistě mohlo přinést další zpřesnění; domněnka, že Rosalie/Magdaleny Uhlíkové/Olbrichtové procházela v průběhu více než třiceti let agendou Apelačního tribunálu a podržovaných soudů pod třemi, možná ale pod pěti různými jmény („počítána“ však byla jako několik různých osob), je však již nyní velmi opodstatněná. Toto znejistění podporuje i pouhý pohled do ortelních manuálů; proti zkratovitému spojení „co rozsudek smrti, to jiná osoba“ nehovoří pouze totožná či podobná příjmení,⁵⁰ nýbrž i skutečnost, že ortely často znějí pouze na křestní jméno. (Záměrné) vystupování pod různými jmény nejspíš také nebude ojedinělou záležitostí, jak dokládá případ Ludvíka Zelenky, odsouzeného v červnu 1730 v Soběslavi k oběšení; až při jeho třetím výslechu vyšlo najevo, že byl před několika lety coby Ludvík Jelínek vypovězen z Kasejovic, resp. z dědičných zemí. Podle vlastní výpovědi si Ludvík příjmení změnil „po matce, protože ona měla druhého muže

a ten se jmenoval Jelínek, a ona matka přede mnou seděla v Kasejovicích, a tak jsem já sobě po ní to příjmení nechal, sice můj vlastní otec se jmenoval Zelenka“.⁵¹ Městské a patrimoniální archivy a také matriky sice ne vždy umožňují dokonalou identifikaci vězňených, resp. vyslýcháných Cikánů, v obecné rovině však zpochybňují pohled na jejich pronásledování pouze prostřednictvím ortelních manuálů, resp. jednoho pramene, nezasazeného do dobového právního kontextu.

Lokální prameny dokládají také příbuzenskou propojenost velké části Cikánů a Cikánek, objevujících se v ortelních manuálech. Poslední příklad omilostnění, který chci zmínit, nás opět zavádí do Rožmitálu roku 1726. Když byl totiž při zemské vizitaci⁵² koncem května 1729 u Stráže nad Nežárkou chycen společně s Cikánkou a dvěma dětmi cikánský chlapec Jan Zelenka, vypověděl při následném výslechu v Soběslavi, že jeho matka byla před třemi lety státa v Rožmitále.⁵³ Pravděpodobně tedy šlo o jednu ze čtveřice žen Hedvika, Eleonora, Sybila a Barbora, které byly k smrti mečem odsouzeny právě 1. srpna 1726 v procesu, z nějž jediná živá vyvázla právě Magdalena (Uhlíková/Olbrichtová). Mezi dalšími dětmi popravě přihlížel zřejmě nejen Jan Zelenka, ale i jeho sestra.⁵⁴ Byla to také ona, s níž byl Zelenka o tři roky později u Stráže chycen a přes Jindřichův Hradec a Přebořov dodán do Soběslavi. Na otázku, jak se sestra jmenuje a proč se toulá, při výslechu odpověděl: „Háta, ona seděla v Blatnej a již ortel dostala, potom ale

47 SOKA Příbram, AM Rožmitál pod Třemšínem, inv.č. 200, hrdelní soud 1650-1789 (1795), kart. 4, Stříbro, 12. 12. 1750, dopis purkmistra a rady představeným Rožmitálu. Jednotlivá jména ponechávám v podobě, v jaké jsou uvedena v německém originálu dopisu (jakkoli můžeme např. příponu -in považovat za ekvivalent české přechylovací přípony -ová). Tomu, že se v celém případě jedná o jednu osobu, by mohlo nasvědčovat i to, že jsou všechny zmíněné písemnosti v rožmitálském archivu uspořádány do jednoho spisu. Samozřejmě se ale nejedná o nevyvratitelný důkaz.

48 E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 393, proces č. 463, Rokycany, 18. 7. 1747.

49 E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 395, proces č. 479; příjmení Landbergová by sice odpovídala německá forma Landbergin, a nikoli Landbergerin, je však pravděpodobné, že při korespondenci nebo překladu mohlo dojít ke zkreslení.

50 Srov. E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 363-364, procesy s Annou Marií Morgensterin č. 195, 199.

51 I když se raně novověké soudy snažily zjistit totožnost Cikánů, je takové odhalení užívání dvojího jména spíše výjimkou. Výslech Ludvíka Zelenky z 16. ledna 1730 je součástí jeho rozsáhlého vyšetřovacího spisu v SOKA Tábor, AM Soběslav, sign. III I 1, kart. 93. Podle JAROSLAVA DIBELKY, *Anatomie cikánského případu. Jižní Čechy 1729-1730*, in: *Historie 2003. Celostátní studentská vědecká konference*, Pardubice 2004, s. 149-172, zde s. 153, byl Zelenka pod jménem Ludvík Begmon/Bergman odsouzen již v srpnu 1726 v Hostomicích a v listopadu téhož roku v Mirovicích. Oba tyto rozsudky stejně jako odsouzení Ludvíka Jelínka v Kasejovicích 25. 8. 1727 a Ludvíka Zelenky v Soběslavi 5. 6. 1730 eviduje E.

PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 380-383, č. 329, 341, 354, 366 (podle všeho jako více různých osob). Dibelka zároveň zjistil, že Zelenkův spoluodsouzenec z roku 1727 (Martin Zajíček) a z roku 1730 (Jan Leigner) jsou jedna a tatáž osoba.

52 Přibližně od poloviny 20. let 18. století byly v českých zemích plošně a centrálně pořádány zátahy na tuláky, tedy i na Cikány, zvané zemské vizitace. O jejich organizaci a efektivitě píšou ve 2. kapitole připravované monografie *Zrození vagabunda*.

53 SOKA Tábor, AM Soběslav, sign. III I 1, trestní záležitost 1728-1733, kart. 93, Soběslav, 18. 6. 1729, první výslech Jana Zelenky, podepsaný městským rychtářem a syndikem. Skupina byla z rozhodnutí bechyňského krajského hejtmána Jana Václava Caretto z Millesima (Přebořov, 27. 5. 1729) nejprve celá přidělena do Soběslavi.

54 E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 380, proces č. 331; exekuce měla být vykonána za přítomnosti nezletilých dětí.

jí milost přišla, a tak se nyní žebrotou živi.⁴⁵⁵ K totožnosti přistížené Cikánky se – nejspíš na základě její předběžné výpovědi – vyjádřili i blatenský purkmistr a rada. Podle nich se mohlo jednat o Hedvedu, jinak Agatu, které byla v jejich městě 27. března 1728 odsouzena k dvouletým obecním pracím. „Pro lepší pak vychování té Cikánky s jejími dvěma dětmi,“ pokračovali Blatenští, „bylo jest jí dovoleno po panství blatenském (majíc na jedný noze pouto) žebroti, která sice vždy zase se najíti dala, nyní však již od sedmi neděl domů se nenavracuje.“⁴⁵⁶

Ortelní manuály Apelačního soudu, který jediný byl oprávněný definitivně rozhodovat v záležitostech Cikánů, však v letech 1725–1730 zachycují pro Blatnou pouze rozsudky nad třemi Cikánkami, vynesené 29. listopadu 1726.⁵⁷ Z nich jen Dorota měla být propuštěna s napomenutím, Annu a Hedvegu čekala smrt mečem. Nad Hedvegou však měl být rozsudek vynesen až po skončení šestinedělí. Pokud tak vezmeme vyjádření blatenské rady a purkmistra za bernou minci a vyjdeme ze svrchovanosti Apelačního soudu, můžeme se domnívat, že tato Hedvega byla totožná s Hedvedou/Agatou, resp. Zelenkovou sestrou Hátou. Po šestinedělí, tedy někdy počátkem roku 1727, možná i později, formálně vyslechla rozsudek smrti a zažádala o milost. Její posouzení a projednání by se pak muselo táhnout více než rok až do jara 1728, kdy byl její trest – jak psali Blatenští – změněn v dvouleté obecní práce. Nešlo však o nové odsouzení, Apelační soud sdělil rozhodnutí panovníka do Blatné nejspíš formou dopisu/misívu. Právě trest dvouletého veřejného díla, obvyklý při zmírňování kapitálního ortelu, svědčí pro to, že v tomto případě šlo o jednu osobu. Její případné omilostnění Eva Procházková ve svém přehledu nezohledňuje, není však ani zcela jasné, zda Hedvegu počítá k 54 trestům smrti, vyneseným v letech 1720–1729 nad ženami. V obecné rovině naopak konstatuje, že „ohledy na budoucí matku bral soud pouze do slehnutí a do skončení šestinedělí. Poté byl vykonán i rozsudek smrti.“⁴⁵⁸

55 Srov. Zelenkuv výslech z 18. 6. 1729, jeho odpovědi 14 a 15. Ačkoli byl Zelenka v následujících výsleších, zejména ve třetím z 29. 7. 1729, usvědčen v některých bodech z nepravdy, výpovědi o jeho sestře se shodují a nebyly vyvráceny; srov. výslech z 29. 7. 1729, odpověď 15 na otázku, co jeho sestra dělala v Blatné: „Seděla v šatlavě, potom jí přišel ortel, že má býti statá, a na to dostala milost, že se tam může živit.“

56 SOKA Tábor, AM Soběslav, sign. III I 1, trestní záležitosti 1728–1733, kart. 93, Blatná, 10. 6. 1729, dopis purkmistra a rady.

57 E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 381, proces č. 345 a 346.

58 E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 325, tabulka II na s. 334. V blatenském (pravděpodobně městském) archivu zachytil Cikánku Hátu/Hedviku v letech 1725–1728 i tamní duchovní a regionalista J. P. HILLE, *Honba na Cikány v XVIII. století*, Spravedlnost 1932, č. 15, s. 221–232, zde s. 224–225. Hille ji nicméně zmiňuje pod příjmením „Koukolová“; dítě se jí podle něj mělo narodit 23. 1. 1727 a omilostňující rozhodnutí Apelačního soudu mělo padnout 13. 5. 1728. Za upozornění na tento článek děkuji Janu Olejníkově, řediteli SOKA Strakonice.

Na základě ortelních manuálů a bezprostředně související agendy lze na praxi milostí usuzovat jen tehdy, když tento krok bezprostředně souvisel s konkrétním rozsudkem. Ve většině ze 17 případů, uvedených ve studii E. Procházkové,⁵⁹ tak soud současně s vydáním rozhodnutí pouze upozorňoval na možnost o milost žádat, aniž bychom se dozvěděli, jak byla žádost posouzena. Nejspíše jen dvakrát apelace v následujícím misívu zamítly jinou, dřívější žádost o milost, vzešlou od téhož hrdelního soudu.⁶⁰ Odhlédnouce od dvojího zmírnění trestu vymrskání a vypovězení, jež jsou však zaznamenána v jiném prameni a k nimž se vrátím později,⁶¹ dokládají ortelní manuály změnu hrdelního trestu v dvouleté nucené práce pravděpodobně pouze u Lídy, jinak Moniky Kapitánky, jinak Josefy Štěchovské, též Uhlíkové ve Velvarech v roce 1751.⁶² V časovém rozmezí 1714–1746 tento pramen žádnou zmínku o omilostnění nebo jeho možnosti neobsahuje, i když – jak jsem doložil – panovník prokazatelně zmínil hrdelní trest Františce Hanušové v roce 1731, Honzovi Pinkovi, Josefu Růžičkovi a Mařeně Felixové v letech 1740–1741 a velmi pravděpodobně také Hedvedě/Agátě/Hátě v roce 1728, Barboře Papaře v roce 1731 a možná i Magdaleně/Rosalii Olbrichtové/Uhlíkové v roce 1737. Je nepochybné, že omilostnění coby právní akt překračuje výpovědní možnosti ortelních manuálů; usuzovat na něj pouze z nich není možné, protože bychom došli ke zkreslujícím závěrům.⁶³ Jakkoli se jednalo o panovnickou výsadu, která přešla i do moderní české prezidentské tradice, Apelační soud hrál v omilostňovacím procesu nezanedbatelnou roli a jeho prameny nám přibližují i obecnější principy rozhodování o milostech.

Dopis Apelačního tribunálu k litoměřickému soudu, kde byly v září 1707 odsouzeny tři Cikánky a k smrti tři Cikáni, obsahuje zmínku, že pokud někdo

59 E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 325, pozn. 64.

60 E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 391, 394, procesy č. 451, 470.

61 E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 354–355, proces č. 115 (Vavřinec Groš, 10. 9. 1713 – 22. 9. 1714) a proces č. 119 (Johana Formánková, 20. 3. – 23. 11. 1714).

62 E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 395, proces č. 483. Za zmínku stojí, že tato Cikánka měla být podle zápisu v ortelních manuálech podmíněčně odsouzena již 9. 10. 1738 v Plzni; tytéž manuály, alespoň jak je zpracovává Eva Procházková, však žádný takový rozsudek nad Cikánkou neobsahují. Časově nejbližším „plzeňským“ záznamem je souzení – nikoli však rozsudek – Josefy Uhlíkové 12. 4. 1737 v procesu s Magdalenou/Rosalii Olbrichtovou a Barborou Ehemannovou/Paparovou (č. 396).

63 Má dle zjištění tak odporuji tvrzení Evy Procházkové, že „v pravém slova smyslu omilostnění ve formě odpuštění trestu můžeme pozorovat jen u lidí výjimečného věku nebo nějakým způsobem postižených“ – E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 325. Nejen podle Zedlerova slovníku zahrnuje právní akt omilostnění jak úplné odpuštění, tak zmírnění trestu – J. H. ZEDLER, *Grosses wöllständiges Universal-Lexikon Aller Wissenschaften und Künste*, díl 3, col. 922.

z nich požádá „podle nedávno vyšlého reskriptu“ o milost, má mu být vyhověno.⁶⁴ Myšlen je zde bezpochyby reskript císaře Josefa I. z 20. května 1706, v němž se panovník de facto pouze vyjadřoval k jinému cikánskému procesu.⁶⁵ Zamítl v něm milost pro čtrnáct Cikánů a Cikánek, z nichž byli dospělí muži 25. června 1705 odsouzeni k oběšení a ženy o dva měsíce později většinou k vymrskání a vypovězení z Čech, resp. habsburských zemí.⁶⁶ V závěru reskriptu Josef I. apelačním radům výslovně udělil pravomoc rozhodovat o opodstatněnosti žádosti o milost – v podávání odůvodněných žádostí neměly apelace Cikánům bránit.⁶⁷ Podle jakých kritérií měli soudci opodstatněnost žádostí posuzovat, není úplně zřejmé, pomíne-li obecné motivy, které o čtvrt století později vypočítává např. Johann Heinrich Zedler.

Hrdelní řád Josefa I. z roku 1708 uvádí žádost o milost jako jediný opravný prostředek tehdy, byl-li rozsudek vynesen přímo Apelačním soudem nebo soudem jemu nepodřízeným. Odsouzenec měl pak během čtrnácti dnů kromě podání vlastního „memoriálu“ apelace požádat i o posouzení případu. Příslušný paragraf naznačuje, že samotná žádost v případech, kde v první instanci rozhodoval Apelační soud, měla být podána tomuto tribunálu a jeho prostřednictvím panovníkovi;⁶⁸ napovídá tomu i paralela s jinými odvoláními či stížnostmi na průběh

64 E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 345, proces č. 42 (19. 9. 1707). Výslechy Cikánů, prováděné před exekucí dne 8. 10. 1707, jsou uloženy v SOkA Litoměřice, AM Litoměřice, kart. 1172. Doprovodné spisy, týkající se případné milosti, se mi zde však nepodařilo najít.

65 Národní archiv (NA) Praha, Apelační soud (AS), inv.č. 79, kniha reskriptů (1701-1708), f. 193v-195r.

66 E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 341-342, procesy č. 18-20. Autorka uvádí, že k žádosti o milost vyběhl Apelační soud pouze Michaela Schvelu/Švelu; podle citovaného reskriptu tak však učinili všichni odsouzení.

67 Reskript Josefa I. z 20. 5. 1706 – NA Praha, Apelační soud (AS), inv.č. 79, kniha reskriptů (1701-1708), f. 193v-195r: „stellen Wür Eweren gericht-gewissenhaften befundt anheimb, das wann Ihr derley Circumstantis, welche pro interponendo recursu gra[ti]æ genugsamb erhöblich wahren, befündet werdet, Ihr Ihnen Zieggeinern solchen nicht Verschrencken, in anderten fallen aber denen selben nicht gestatten“.

68 Srov. hrdelní řád Josefa I. – *Des Roemischen Kayser- auch zu Hungarn und Boeheimb etc. Koenigl. Mayestaet Josephi Deß Ersten (...)* Neue Peinliche Hals-Gerichts-Ordnung vor das Koenigreich Boehaimb, Marggraffthumb Maehren und Hertzogthumb Schlesien Anno MDCCVIII, s. 93-94, článek 21, paragrafy 3 a 4: „Wolte nun Inquisit, jetztberührter massen sich zum Gnaden-Weeg wenden, so solle Er binnen vierzehnen Tagen (...) seine aller-unterthänigste Bittschrift an Uns eingerichter mit beygefüigten Supplicato an Unsere königliche Appellations-Cammer umb gutachtliche Begleitung des erstern einreichen.“ Pokud Apelační soud nepředstavoval první instanci, byl oprávněn o milosti rozhodovat přímo on; srov. s. 92, článek 20, paragraf 5, přihlášení se o milost: „Welche Anmeldung aber nur zum ersten und nicht zu dem andern mahl statt haben solle, wann nemlich die Gnade von Uns schon einmahl abgeschlagen worden.“

procesu.⁶⁹ I když pro to neshledáváme příliš mnoho konkrétních dokladů, vydával Apelační soud svá stanoviska k žádostem o milost, určeným panovníkovi, jistě i před rokem 1705, resp. před rokem 1707, nicméně nevíme, zda také vždy rozhodoval o jejich přípustnosti a postoupení panovníkovi.⁷⁰ Pokud by tomu tak bylo, řadil by reskript z května 1706 žádosti Cikánů a Cikánek de facto na rovněž žádostem ostatních odsouzenců, což má svůj význam pro další výklad omilostňovacích pravomocí.

Pochybnosti se zde mohou vynořit, zejména pokud vezmeme v úvahu rozsáhlou proticikánskou legislativu a represivní opatření, která směřovala právě proti této skupině.⁷¹ Na specificky „cikánský“ delikt – potulku na území, z něhož byli vypovězeni – byl aplikován systém trestů, který nejpreciznější podoby doznal v Čechách právě v citovaném patentu z března 1726. Systém ve své komplexnosti do značné míry ojedinelý se nicméně skládal ze sankcí, které se běžně uplatňovaly v trestním právu – vymrskání, vypovězení a složení hrdelního reversu, oceňování či různé formy trestu smrti. Na otázku, zda i po odsouzení k smrti zacházela státní, resp. soudní moc s Cikány a Cikánkami jinak než s necikánskými odsouzenými, není zatím možné odpovědět. Jak vzápětí ukáží, padala při hodnocení žádostí o milost na váhu možná náprava, tedy zanechání forem chování, které státní moc kriminalizovala a vlastně i definovala coby specificky cikánské. Tento pohled – nebo chcete-li diskurz – přejal od svých soudců např. i Honza Pinka, když v roce 1740 sliboval, že „cikánského života se zbavuje a více se protulovati nebude“.⁷² Odkázat omilostnění mezi výjimečné kroky, které se záměrem a deklarovanou tvrdostí proticikánských opatření nemají nic společného, za situace, kdy sama soudní instance k podání žádosti o milost vyzývala a kdy především neznáme rozsah této praxe, se mi nezdá na místě.

69 Právní teoretik a apelační rada Johann Jacob von Weingarten (1629-1701) ve svém spise *Manuduction zum Rechtsprozeß sowohl bey denen böhern als Stadtgerichtlichen Instantien im Erb-Königreich Böheimb und Erb-Marggrafftum Mähren*, b. m. 1721 (první vydání Praha 1680), na s. 118, hlava 27, článek 6, uvádí, že „Wann von Ihro Majestät die königliche Appellations-Cammer pro Judicibus delegiret wird, so werden die Apostoli an Ihro Majestät stylisiret“. Weingartenova práce se však podle všeho týká především procesu akuzičního.

70 Ani Adamová, Zdeněk či Auersperg takovéto posuzovací kompetence apelačního tribunálu nezmiňují. Tato pravomoc mu podle J. J. VON WEINGARTENA, *Manuduction zum Rechtsprozeß*, s. 119, připadala v případech odvolání, kdy „kömmt dem Königl. Appellations-Collegio zu, dieselbe gegen denen rationibus decidendi zu erwegen, ob sie einen Schein oder Probabilität haben, oder ob die Sach Appellabilis seye“.

71 Pro nedostatek místa zde nemohu rozbrat, zda a jak se z obecně protitulácké legislativy a politiky vydělovali Cikáni coby její specifický cíl. Odkazují pouze na 3. kapitolu připravované monografie *Zrození vagabunda*.

72 Srov. pozn. č. 3.

O tom, jak se Apelační soud k žádostem o milost vyslovoval, si lze udělat jen omezenou představu, neboť tyto posudky se dochovaly pouze z let 1714–1715 – dva z nich se přitom týkají i Cikánů.⁷³ Když 10. listopadu 1713 apelační tribunál vynesl nad čtrnáctiletým Vavřincem Grošem, sedícím v Blovicích, trest uříznutí pravého ucha, vymrskání a vypovězení z Čech, nařídil v průvodním dopise tamní radě, aby Vavřince po vyhlášení rozsudku vybidla k podání žádosti o milost panovníkovi. „Memoriály“ přitom měly být vyhotoveny dva, „jeden k (...) Jeho Císařské a Královské Milosti cum motivis pro gratia, druhý ale k tomu královskému vrchnímu právu o fedrování předešlého memoriálu znějící“.⁷⁴ Apelační soud k tomuto kroku motivovaly výpovědi obviněného, z nichž vyrozuměl, že Groš „Dobřej Čech a chlapec jemný jest, též všelijak se odříká víceji mezi Cikány jíti, nýbrž raději sloužiti a dělati míní“.⁷⁵ Ve výsleších Groš sám sebe prezentoval coby nezletilého, kterému v podstatě nezbylo nic jiného než se toulat s ostatními Cikány po Čechách. To – spolu s neznalostí příslušných zákonů – obsahoval i první bod jeho žádosti o milost, která byla podána nejspíš někdy koncem roku 1713, nebo v první polovině roku 1714. Ve druhém bodě se Groš zavazoval „takového povalečného Cikánského života i vši Rotty na budoucí čas se zbaviti a raději prací rukou svých se obživovati“. Až když dva blovičtí měšťané vyjádřili ochotu přijmout Groše po případném propuštění do svých domácností na vychování, uznal Apelační soud tyto motivy a navrhl císaři změnit jeho trest ve čtvrtletní vězení, po němž měl být Groš předán zmíněným měšťanům.⁷⁶ Císař se s tímto návrhem ztotožnil a 22. 11. 1714 Grošovi – i s ohledem na již absolvované roční věznění – přesně podle něj trest zmínil.⁷⁷

73 NA Praha, AS, inv.č. 183, kniha právních zdůvodnění žádostí o milost 1714–1715, f. 79–81r (Vavřinec Groš), f. 111–113r (Václav a Johanna Formánkovi).

74 Originál rozsudky stejně jako misiv Apelačního soudu z 10. 11. 1713 se nacházejí v SOKA Plzeň-jih, AM Blovice, inv.č. 683, korespondence města 1620–1740, kart. 8. Grošovy výslechy proběhly 28. 7. 1713 a 5. 9. 1713. Za zpřístupnění blovičských pramenů děkuji ředitelce SOKA Plzeň-jih Věře Šimákové. Případ uvádí rovněž E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 354, proces č. 115; není však zřejmé, z čeho vychází počáteční datace procesu na 10. 9. 1713. Nepřesně reprodukuje autorka i Grošův výslech – cikánská skupina, v níž se toulal, neměla pětadvacet, nýbrž „pět krát dvacet“ členů – srov. bod 6 výslechu z 5. 9. 1713.

75 Tamtéž, průvodní dopis do Blovic z 10. 11. 1713.

76 NA Praha, AS, inv.č. 183, kniha právních zdůvodnění žádostí o milost, f. 79–81r, žádost o milost stejně jako vyjádření dvou blovičských sousedů jsou obsaženy ve stanovisku Apelačního soudu pro císaře. Soud svůj návrh na zmírnění trestu podepírá mimo jiné tím, „že tento chlapec jakožto rodilý Cikán, nevědouc se jinam obrátiti, druhých se přidržeti nucen byl, nyní ale uznávajíc takové protulování zlé a pohoršlivé býti, a tudy dobrou naději k budoucímu lepšímu životu ukazuje“.

77 SOKA Plzeň-jih, AM Blovice, inv.č. 683, kart. 8, Praha, 22. 11. 1714, misiv Apelačníhou soudu, podepsán Václav hrabě z Kokořova.

Ať už z podnětu Apelačního soudu či z podnětu někoho jiného žádala na jaře roku 1714 o milost i osmnáctiletá Johanna Formánková, odsouzená k vymrskání a vypovězení z Čech. Její muž Václav, držený spolu s ní v Domašíně, měl být pro porušení zákazu navrátit se do země oběšen.⁷⁸ Jako důvody uvedla Johanna, resp. písař žádosti, že do Čech „jen toliko jakožto nerozumná osoba ženská sequendo maritum vešla, ale vědouc Vaší Císařské a Královské Milosti Nejmilostivější vůli, předně té zběře Cikánské a nepořádného života jest se odřekla“.⁷⁹ Na podporu svého předsevzetí se Johanna měla dát vlašimským děkanem „vyučit“ v katolické víře a odložila „předešlý Cikánský ošklivý oděv“. Podobně jako u Vavřince Groše chtěl Apelační soud i v tomto případě kromě toho vědět, zda by Johannu do své domácnosti přijal některý z domašinských obyvatel. Po kladném vyjádření tamního purkmistra a rady soud došel, opíraje se o podobné argumenty jako u Vavřince Groše,⁸⁰ k závěru, že trest vypovězení by mohl být změněn na šestitýdenní obecní práce v poutech. Císařské rozhodnutí sice není v knize dobrozdání dochováno, my však nemáme důvod pochybovat o tom, že i v tomto případě panovník návrh apelací schválil.⁸¹

Tyto dva příklady ukazují, že při posuzování žádostí o milost měla velký význam deklarovaná ochota vzdát se potulky, která ale zároveň byla zejména v patentech zobrazována (a je otázka, zda i vnímána) v podstatě jako jediný možný způsob existence Cikánů. Slovní spojení „usedlý Cikán“ jako by v první třetině 18. století představovalo *contradictio in adjecto*. Souvislejší řadu cikánských žádostí o milost bohužel nemám k dispozici, přesto i v memoriálu Honzy Pinky z roku 1740 zaznívá připravenost zřeknout se potulky jako významný motiv pro omilostnění. Soud k němu přihlížel, resp. přihlížet musel, i když mohl mít ze zkušenosti pochyby o tom, zda se odsouzenec skutečně natrvalo usadí.

Jakkoli převládá názor, že zásadnější přelom v trestání zločinů přineslo v habs-

78 Oba procesy eviduje E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 353, č. 108 (Václav Formánek, 25. 8. 1713), s. 354–355, č. 119 (Johanna Formánková, 20. 3. – 23. 11. 1714).

K Formánkové srov. NA Praha, AS, inv.č. 183, kniha právních zdůvodnění žádostí o milost, f. 111–113r.

79 NA Praha, AS, inv.č. 183, kniha právních zdůvodnění žádostí o milost, f. 111–113r. Žádost je v parafrázované podobě obsažena ve stanovisku Apelačního soudu pro císaře z 23. 11. 1714, a nelze tudíž soudit, zda i v originále byla písařem formulována ve třetí osobě. Stížnosti na průběh procesu a odvolání měly být podle J. J. VON WEINGARTENA, *Manuduction zum Rechtsprozeß*, s. 119, stylizovány v první osobě.

80 NA Praha, AS, inv.č. 183, kniha právních zdůvodnění žádostí o milost, f. 111–113r: Johanna „nevědouc se jinam obrátiti, jejího muže se přidržeti nucena byla, nyní ale uznávajíc takové protulování zlé a pohoršlivé býti, a tudy dobrou naději k budoucímu lepšímu životu ukazuje“.

81 Podle E. PROCHÁZKOVÉ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 355, byla Johanna Formánková skutečně omilostněna.

burské monarchii až osvícené vládnutí Marie Terezie a zejména Josefa II.,⁸² bližší pohled na agendu Apelačního soudu a jeho vztah s panovníkem odhaluje změny již v dřívější době: ve 20. letech 18. století tak došlo k proměnám, resp. k podstatnému rozšíření omilostňovací praxe, které může mít význam i v souvislosti s postojem státu k Cikánům. V roce 1722 žádali o panovnickou milost otec a syn Tannenbaumové, Cikáni, věznění v Krnově.⁸³ Císař při té příležitosti upřesnil pravomoc apelací ve vztahu k cikánským žádostem obecně – tam, kde apelační radové uznali jejich důvody za neopodstatněné, nemuseli žádost postupovat do Vídně a mohli ji rovnou zamítnout.⁸⁴

Obširněji vymezil toto právo Karel VI. v roce 1725, tentokrát však již bez zvláštního zřetele k cikánské problematice. Podle slov svého rozhodnutí byl přítom veden snahou zamezit omylům při vynášení a vykonávání rozsudků smrti u městských hrdelních soudů, ale chtěl současně omezit časté žádosti o milost. Z reskriptu vysvítá, že panovník ve srozumění s českým místodržitelstvím plánoval restrikci a zkvalitnění sítě hrdelních soudů po rakouském vzoru a regulaci omilostňování považoval za přechodnou úpravu. Podávání a pořizování žádostí se mělo řídit zásadami Josefinského hrdelního řádu. Císař přesně stanovil, v jakých případech je žádost přípustná a jak o ní musí apelační tribunál rozhodnout: aby bylo zamítnutí definitivní, musely se pro něj vyslovit dvě třetiny apelačních soudců, jinak byl memoriál postoupen normální cestou císaři. Mírně měli soudci posuzovat zejména žádosti o zmírnění trestu vypovězení ze země.⁸⁵ Podle dalšího císařského rozhodnutí měly i městské hrdelní soudy uplatňovat trest vymrskání a vypovězení (*fustigatio et relegatio*) diferencovaněji než dosud a vynášet ho pouze nad „cizími vagabundy mužského a ženského pohlaví“. „Domácí“ delikventi měli být místo toho odsuzováni na galéry a ženy k obecní práci nebo k pobytu v donucovací pracovně.⁸⁶ Otázka, jak do schématu „domácí“ – „cizí“ zařadit Cikány, zde není podstatná, poněvadž toto nařízení směřovalo v první řadě do měst, jejichž orgány cikánské kočovnické nesoudily, nýbrž pouze vyšetřovaly.

Změnu většího dosahu přinesl reskript z 10. srpna 1726.⁸⁷ Apelační soud jím získal pravomoc milosti nejen zamítat, ale v případě tří konkrétních deliktů nao-

pak přímo udílet. Vedle krádeže a široce vymezených sexuálních deliktů (*delicta carnis*) sem bylo zahrnuto i krivopřísežnictví (*periurium*), resp. – jak je dále specifikováno – porušení hrdelního reversu. Tomu, kdo se ho dopustil poprvé, měl apelační tribunál prostřednictvím milosti trest prominout, dvojnásobný přestupník měl být trestán posláním na galéru a teprve žádost toho, kdo revers porušil potřetí, měla být zamítnuta a čekala ho smrt. Na tomto místě se spojitost s Cikány nabízí mnohem více, neboť právě vypovězení ze země a složení hrdelního reversu byly tresty, jež pro cikánské ženy a neplnoleté chlapce, kteří se přecínili poprvé, zakotvoval patent z března 1726. Znovu však vyvstává otázka, jaký byl poměr specificky proticikánských patentů a legislativy ostatní, jinými slovy, zda mohou být Cikáni – po odsouzení – počítáni mezi „normální“ delikventy, na něž se vztahovalo takto upravené právo milosti. Jasnou odpověď nepřináší ani další císařský reskript z dubna 1728, přestože se v něm o podmínkách této „generální milosti“ píše poměrně podrobně.⁸⁸

I toto nařízení totiž u trestu vypovězení principiálně rozlišuje mezi „domácími“ a „cizími“ zločinci. U obou skupin předpokládá, že porušení reversu, tedy návrat do země, bude v něm samém sankcionováno smrtí. Pokud požádali „domácí“ delikventi při prvním porušení o milost, měl být ortel změněn ve veřejné práce, druhé přestoupení reversu mělo za následek zostřené obecní dílo nebo práci na galérách a až třetí návrat měl být trestán smrtí.⁸⁹

U „cizích“ vagabundů podle císaře nezáleželo na tom, aby byli přivedeni k užitečnému životu, nýbrž aby „od nich byla vyčištěna zem“.⁹⁰ Proto pokud poruší revers poprvé a zažádají o milost, mají být znovu vymrskáni a vypovězeni. Při druhém porušení mělo opětovnému vypovězení předcházet třídenní stání s mečem na pranýři a zostřené bití. Jestliže by byli navzdory přísaze v zemi přistiženi potřetí, má se s nimi zacházet jako s „domácími“ trojnásobnými přestupníky – soud má tedy vynést trest smrti, pokud však nepřetrvávaly zvláštní důvody pro milost.

82 Z nejnovější literatury paradigmaticky D. TINKOVÁ, *Hřích, zločin, šlechetství v čase odkouzlování světa*, s. 66-77.

83 Případ zaznamenává E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 364, č. 202b.

Z centrálních pramenů však není patrné, zda bylo žádosti vyhověno.

84 NA Praha, AS, inv.č. 80, kniha reskriptů 1709-1724, f. 207v-208v, reskript Karla VI., Vídeň, 22. 9. 1722.

85 NA Praha, AS, inv.č. 81, kniha reskriptů 1725-1732, f. 5v-10v, reskript Karla VI., Vídeň, 8. 3. 1725.

86 NA Praha, AS, inv.č. 81, kniha reskriptů 1725-1732, f. 37r-38v, reskript Karla VI., Vídeň, 4. 12. 1725.

87 NA Praha, AS, inv.č. 81, kniha reskriptů 1725-1732, f. 118-119v, reskript Karla VI., Vídeň, 10. 8. 1726.

88 NA Praha, AS, inv.č. 81, kniha reskriptů 1725-1732, f. 153r-158r, reskript Karla VI., Vídeň, 18. 4. 1728.

89 Toto ustanovení nemělo de facto platit do budoucna, protože jednou vypovězení „domácí“ delikventi neměli být podle něj vypovídáni opakovaně.

90 NA Praha, AS, inv.č. 81, kniha reskriptů 1725-1732, f. 153r-158r: „weillen respectu ihrer nicht umb dieses zu thun ist, damit sie ad frugem gebracht, sondern das land von ihnen gesäubert werde“. Termíny „vybytí“, „Ausrottung“, a „vyčištění“, „Säuberung“, se v 18. století běžně objevují v souvislosti se všemi neužitečnými, resp. „cizími“ vagabundy, srov. např. NA Praha, České gubernium – Publicum, sign. B 1/1, Praha, 29. 10. 1759, dopis nejvyšších zemských úřadů bezpečnostní komisi o pořádání zemské vizitace k „Aufsuch- und Ausrottung des im Lande herum vagirenden liederlichen gesindels“, Praha, 16. 8. 1763, dopis zemských úřadů generálnímu vojenskému velitelství. Cílem připravované vizitace je „die säuberung des Landes und das beste des universi“.

Aby Apelační soud odsouzence omilostnil, musely se pro vyslovit dvě třetiny jeho členů. Tuto pravomoc tribunál získal na tři roky, a poté musela být – a v praxi i bývala – obnovena.⁹¹ Každoročně však panovník vyžadoval seznam udělených a zamítnutých milostí. Bezprostředně se císaři postupovaly ty případy, kde se vyskytly důležité okolnosti ohledně osoby nebo skutku. Reskript také přesně a poměrně široce definoval mravnostní delikty, na něž se rovněž vztahovala generální milost.⁹²

Pokud bychom se drželi jazyka reskriptů, stává proti sobě v případech porušení hrdelního reversu, resp. vypovězení, „domácí delikventy“ a „cizí vagabundy“. Dočasné či trvalé vypovězení ze země či města bylo pevnou součástí raně novověkého represivního systému,⁹³ a například Josefský hrdelní řád z roku 1708 ho za jistých okolností připouštěl také jako trest za veřejné násilí, prostituci, spekulaci nebo křivopřísežnictví, resp. falešnou přísahu, přičemž měl na mysli poddané, resp. usedlé obyvatelstvo. V 18. století bylo nadto běžné, i když teoreticky nikoli nezbytné, že člověk, vypovězený z určitého teritoria, zároveň skládal hrdelní revers, v němž se pod trestem (smrti) zavazoval, že se po určenou dobu, případně nikdy, nevrátí.⁹⁴ To platilo jak pro usedlé poddané, tak pro Cikány. Ty v přesně stanovených případech očekávalo kromě vypovězení i vymrskání a uříznutí ucha. V době ne zcela dokonalé evidence a komunikace mělo být uříznuté ucho znamením, že dotyčný/dotyčná ze země již jednou vypovězen/a byl/a. Tato úzká všeobecná souvislost mezi vypovězením a reversem tedy neumožňuje jednoznačně určit, zda Cikáni patří v císařských reskriptech mezi „domácí delikventy“, či spíše mezi „cizí vagabundy“.

Jistě můžeme vyjít z ducha patentů a z praxe soudů a vrchností, které Cikány neměly v zemi trpět. Ať už příčina ležela v důsledné perzekuci nebo nechuti jednotlivců či nemožnosti zpřetrhat pouta s ostatními kočovníky, usedlí Cikáni, kteří by nadto přijali poddanský status, byli v Čechách první poloviny 18. století nejspíše naprostou výjimkou.⁹⁵ Ani oněch několik případů milosti pro Cikány, kterých jsem se dotkl (Františka Hanušová, Honza Pinka apod.), nelze bez zaváhání

vztáhnout na kategorie „domácích“, resp. „cizích“ delikventů, neboť zde prvotním přečinem nebylo porušení reversu, nýbrž cikánská potulka jako taková. Zbývá tedy pouze konstatovat, že opakované vypovídání, kterým panovnické reskripty stíhaly recidivující „cizí vagabundy“, je téměř identické s tresty, jež vyměřoval např. patent z jara 1726 Cikánkám, navrátilivším se přes zákaz do Čech.

To, jak chápeme trest vypovězení ze země za současného složení hrdelního reversu, je zásadní pro výklad cikánské perzekuce. Eva Procházková hodnotí všechny reversy, v nichž se odsouzenec pod ztrátou hrdla zavazoval k tomu, že se nevrátí do země, jako podmíněčný trest smrti.⁹⁶ Cikáni, resp. především Cikánky, by tak v jejím pojetí byli za jedno provinění trestáni vypovězením, dvěma tělesnými tresty (uříznutím ucha a vymrskáním) a ještě podmíněným trestem smrti. Podle mého názoru však tyto jednotlivé součásti trestu nelze – za statistickými účely – jednoduše sčítat. Jak jsem naznačil, sepsání hrdelního reversu bývalo v raném novověku poměrně pevnou součástí trestu doživotního vypovězení,⁹⁷ jakousi zárukou jeho efektivnosti a zároveň výstrahou. Takto ho pojímaly i proticikánské výnosy z 20. let 18. století. Všechny případy, kdy byl podle Procházkové Cikán/cikánský chlapec vypovězen bez složení reversu, pocházejí z doby před rokem 1712.⁹⁸ I Jaroslav Pánek, autor typologie raně novověkých trestů, z níž Procházková vychází, rozlišuje jednak tzv. podmíněný trest smrti, zajištěný hrdelním reversem, který v jeho podání postihoval mimo jiné „nevolníky“, jednak vypovězení, namířené proti cikánským kočovníkům.⁹⁹ Ani on se ale nezabývá rozdílem mezi hrdelním reversem usedlého provinilce, který se nevzdaloval z dosahu soudní, resp. vrchnostenské autority, a reversem neusedlého delikventa, který měl pojistit jeho vypovězení.¹⁰⁰ Právě u druhé skupiny reversů lze o podmíněném trestu mlu-

91 Obnovování omilostňovací pravomoci Apelačního soudu mimo jiné dokládají reskripty Karla VI. z 13. 4. 1734 nebo 5. 4. 1740; srov. NA Praha, AS, inv.č. 82, kniha reskriptů 1734-1748.

92 Jednalo se o incest v prvním stupni pokrevního příbuzenství, znásilnění (*stuprum violantum*), únos a překvapivě také bestialitu a sodomii.

93 K tomu HELGA SCHNABEL-SCHÜLE, *Die Strafe des Landesverweises in der Frühen Neuzeit*, in: *Ausweisung und Deportation. Formen der Zwangsmigration in der Geschichte*, hrsg. von Andreas Gestrich, Gerhard Hirschfelder, Holger Sonnabend, Stuttgart 1995, s. 73-82.

94 Srov. např. J. H. ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal-Lexikon*, díl 31, Halle-Leipzig 1742, col. 432-438, (heslo Relegation), col. 435; dále díl 51, Leipzig-Halle 1747, col. 427-436 (heslo Urphed), zde col. 428. Smyslem reversu původně bylo zaručit, že se odsouzený nebude trestající spravedlnosti mstít.

95 J. HANZAL, *Cikáni na Moravě v 15.-18. století*, s. 106, ukazuje, že rodina Štěpána Daniela, usazená od počátku 18. století na panství Uherský Brod, ztrácela po určité době v očích vrchnosti status Cikánů.

96 E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 322-323.

97 H. SCHNABEL-SCHÜLE, *Die Strafe des Landesverweises in der Frühen Neuzeit*, s. 74, s ohledem na německé trestní právo: „Beim ewigen Landesverweis mußten die Verurteilten eine Urphede schwören, nicht wieder zurückzukehren.“

98 E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 324, pozn. 59, 60; ze všech případů, které autorka uvádí, nebyl revers sepsán pouze u sedmi.

99 JAROSLAV PÁNEK, *Městské hrdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách (Výsledky, problémy a perspektivy studia)*, ČČH 32/1984, s. 693-728, zde s. 719. O tom, že právě hrdlení revers býval intergrální součástí trestu vypovězení, se autor na tomto místě výslovně nezmiňuje.

100 Srov. JAROSLAV PÁNEK, *Křivoudovské kriminální reversy ze 16. a 17. století. Příspěvek k poznání pozdněfeudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice kriminálních reversů*, Středočeský sborník historický 15/1980, s. 163-182; s výjimkou jednoho cizince se ostatních čtrnáct reversů týká usedlých poddaných.

Jaroslav Pánek hledá v pronásledování Cikánů v českých, resp. habsburských zemích v 17. a 18. století projevy „prvního romského holocaustu“ a postup habsburské vlády označuje za „genocidní politiku“.¹¹⁰ Kromě literatury, u níž se zastává později, vychází v první řadě ze zde často citované studie Evy Procházkové, která podle něj „pečlivě analyzovala“ ortelní manuály a dospěla tak k „reprezentativnímu souboru dat“ „1040 osob“, které stanuly před městskými soudy.¹¹¹ Na meze a zásadní mezery této reprezentativnosti jsem se pokusil ukázat výše. Procházkové čísla přesto podle Pánka vyvracejí názory některých (německých) badatelů, že přísné raně novověké normy a hrozby hrdelními tresty měly Romy/Cikány pouze zastrašit.¹¹² Odvážil bych se tvrdit, že spíše než o snahu relativizovat pronásledování Cikánů se jedná o ozvuk principiální diskuse o dosahu a skutečné aplikaci raně novověkých norem, která však značné části českých badatelů o hrdelní justici uniká. S tezí o zákonech, které nejsou, resp. nemají být prosazovány, přišel v roce 1997 v reakci na rozšířené zaměňování norem se sociální realitou Jürgen Schlumbohm.¹¹³ Pozastavil se nad teleologickým vnímáním raně novověkého státu jako nedokonalého předstupně státu moderního. Charakteristikou raně moderních útvarů podle něj bylo, že sice vydávaly nespočetné zákony a nařízení, v životě je však uváděly jen částečně. Příčinou nebyl jen nedostatečně výkonný aparát, nýbrž i skutečnost, že demonstrativní vyhlášení těchto norem bylo stejně důležité ne-li důležitější, jako jejich uskutečnění.¹¹⁴

Proti zjednodušující představě „prosazování“ či „uskutečňování“ norem se v kritické reakci mimo jiné právě na Schlumbohmův text vyslovil Achim Landwehr.¹¹⁵

110 JAROSLAV PÁNEK, *První romský holocaust – česká cesta k jeho poznání*, in: Milý Bore...

Profesoru Ctiboru Nečasovi k jeho sedmdesátým narozeninám věnuji přátelé, kolegové a žáci, (edd.) Tomáš Dvořák, Radovan Vlček, Libor Vykoupil, Brno 2003, s. 345-351; TÝŽ, *Národnost a náboženské menšiny v tisíciletých dějinách českých zemí*, in: Historikové proti znásilňování dějin (Stanovisko sdružení historiků České republiky), Praha 2002, s. 9-20, zde s. 16.

111 J. PÁNEK, *První romský holocaust*, s. 346.

112 J. PÁNEK, *První romský holocaust*, s. 345: „Názor, že tehdy šlo ve skutečnosti pouze o normativní zastrašování Romů, nikoli o jejich skutečný postih, zajisté nebyl vědomým protějským „osvětivským lži“, podával však názorné svědectví o velice mezerovité historické paměti značné části badatelů, kteří se zabývají staršími dějinami.“

113 JÜRGEN SCHLUMBOHM, *Gesetze, die nicht durchgesetzt werden – ein Strukturmerkmal des frühneuzeitlichen Staates*, *Geschichte und Gesellschaft* 23/1997, s. 647-663. K tomuto tématu rovněž srov. ROBERT JÜTTE, „Disziplin zu predigen ist eine Sache, sich ihr zu unterwerfen eine andere“, *Geschichte und Gesellschaft* 17/1991, s. 92-101.

114 J. SCHLUMBOHM, *Gesetze, die nicht durchgesetzt werden*, s. 657-661. Na s. 657 autor cituje z studie Michaela Franka o hrabství Lippe pasáž o efektivitě „ediktů proti tzv. Cikánům“ z roku 1770: „Je známo, že byly vydány spíše k odstrašení než s vážným záměrem je do písmene vykonat a že nikde v Německu nedošly opravdového uskutečnění.“

115 ACHIM LANDWEHR, „Normdurchsetzung“ in der Frühen Neuzeit? *Kritik eines Begriffs*, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 48/2000, s. 146-162.

V raně novověkých společnostech podle něj moc nevykonávala jedna (úzká) skupina nad skupinou druhou (širokou), nýbrž se na jejím uplatňování podílelo mnoho prostředníků, vybavených různými kompetencemi a autoritou. Ti vytvářeli „silové pole“, v jehož rámci byla moc vyjednáвана.¹¹⁶ Normy sice nemusely být do důsledku aplikovány, byly ale do tohoto silového pole, resp. společenského života „implementovány“; vstupovaly tak do veřejného povědomí a představovaly určitou potencialitu.¹¹⁷ S tímto pojetím se pro podmínky habsburské monarchie v podstatě ztotožňuje i Thomas Winkelbauer.¹¹⁸

O proticikánských ediktech coby zdaleka ne vždy naplňované možnosti hovoří také Ernst Schubert.¹¹⁹ S mimořádnými případy, kdy byla ve Francích 18. století bez soudu vybita celá cikánská skupina, podle něj kontrastoval lhostejný, resp. tolerantní přístup vrchností a obyvatelstva k jiným cikánským kočovníkům stejně jako bezúspěšnost zátahů na vagabundy obecně.¹²⁰ Podobný rozpor mezi nárokem a praxí může vést k úvahám o tom, že moc a spravedlnost se v raném novověku uskutečňovaly kromě byrokratického úřadování stále ještě v demonstrativních a zároveň symbolických aktech. Nejen v popravách, ale třeba i ve veřejném vyhlášení záměru zbavit zemi všech Cikánů a tuláků.

Nad povahou (a mnohopolárností) moci v raně novověkém státu se Jaroslav Pánek hlouběji nezamýšlí. Její držitelé, resp. vykonavatelé, jsou v jeho podání jednoznačně vymezenelní – „genocidní povahu“ mělo ve vztahu k Cikánům „počinání“ státu, přesněji řečeno císařského dvora a jemu podléhajících orgánů (místodržitelství a krajských hejtmanů, byrokratického apelačního tribunálu a nesamostatných městských hrdelních soudů).¹²¹ Proti „státní moci“ a jejím orgánům, resp. proti

116 A. Landwehr se hlásí ke koncepci „silového pole moci“ ALFA LÜDTKEHO, *Einleitung*, in: *Herrschaft als soziale Praxis. Historische und sozial-anthropologische Studien*, hrsg. von Alf Lüdtke, Göttingen 1991, s. 9-63, zde s. 13.

117 A. LANDWEHR, „Normdurchsetzung“ in der Frühen Neuzeit? *Kritik eines Begriffs*, s. 157: „Vielmehr wird die Norm zu einem Bestandteil im gesellschaftlichen Mit- und Gegeneinander, sie löst Handlungen aus, die das Feld der Herrschaft immer wieder neu strukturieren.“

Konkrétními způsoby šíření/zveřejňování a známostí norem se autor, stejně jako drtivá většina ostatních, bohužel nezabývá, pouze jejich „přítomnost ve veřejném prostoru“ předpokládá.

118 THOMAS WINKELBAUER, *Österreichische Geschichte 1522-1699. Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*, Wien 2003, díl 2, s. 240-266, zejména 4. oddíl *Zur Frage der Effektivität der Sozialdisziplinierung*.

119 ERNST SCHUBERT, *Arme Leute, Bettler und Gähner im Franken des 18. Jahrhunderts*, Neustadt an der Aisch 1983, s. 246-254 (Cikáni), 322-330.

120 E. SCHUBERT, *Arme Leute*, s. 248-250, zde s. 248: „Die Obrigkeit selbst dachte nicht daran, die menschenverachtenden Bestimmungen der Poenalpatente einzuhalten: In Würzburg wurden 1724 zwei an Gonorrhoe leidende Zigeunerinnen gegen den Widerstand des Stadtrates auf Weisung der Kanzlei in das ‚Franzosenhaus‘ zur Kur eingewiesen.“

121 J. PÁNEK, *První romský holocaust*, s. 347.

habsburské vládě, staví autor usudlé obyvatelstvo, resp. poddaný lid. Příslušnost pasáží z Pánkovy přednášky na evropském kongresu učitelů dějepisu ocitují v úplnosti: „V první polovině 18. století vyvrcholila genocidní politika habsburské vlády proti cikánským kočovníkům, kteří byli programově pronásledováni a hromadně popraveni způsobem, předznamenávajícím romský holocaust za druhé světové války. Nicméně i v době platnosti drakonických zákonů nacházeli romští kočovníci a zvláště jejich děti projevy milosrdenství ze strany ponižovaného poddaného lidu na českém venkově.“¹²²

Z tohoto výkladu mimochodem úplně vypadávají pozemkové vrchnosti, které hluboko do 18. století, v době neexistence státního represivního aparátu, prot cikánská a protitulácká opatření vykonávaly. Zmiňuje je Eva Procházková, když zdůrazňuje důležitost studia patrimoniálních fondů – vrchnosti „propůjčovaly k pronásledování své poddané“, kteří se museli účastnit pravidelně organizovaných policejních vizitací.¹²³ Účast na vizitacích, které byly zaměřeny na všechny tuláky a většinou končily s hubeným výsledkem, byla pro poddané opravdu svého druhu povinností a usuzovat z ní na jejich vztah k Cikánům není možné. Bez znalosti konkrétních případů tak ale nemůžeme činit ani z rozhodnutí Apelačního soudu o svěření cikánských dětí do výchovy v domácnostech usudlých poddaných. V roce 1724 se tak třeboňští venkované uvolili přijmout k sobě pět dětí podle všeho až tehdy, když se Adam František ze Schwarzenbergu rozhodl přispět na jejich výchovu „z milosrdenství“ deseti zlatými ročně.¹²⁴ Tentyž Adam František zároveň o několik dní dříve svým třeboňským úředníkům nařizoval „Cikány a jinou zpustlou žebráckou chásku (...) vyhledat, vyhnat z panství, a pokud by se protivili, postřílet“.¹²⁵ Na vychování,

122 J. PÁNEK, *Národnostní a náboženské menšiny v tisíciletých dějinách českých zemí*, s. 16.

123 E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 313; TÁŽ, *Perzekuce Romů v českých zemích v 16.-18. století (Výsledky a další perspektivy studia)*, in: Hrdelní soudnictví českých zemí v 16.-18. století, s. 151-156, zde s. 153. Roli moravských Kouniců, kteří na svých panstvích Cikány usazovali – srov. J. HANZAL, *Cikáni na Moravě v 15.-18. století*, s. 65-78 – zde vědomě ponechávám stranou.

124 Srov. SOBa Třeboň, Vs Třeboň, sign. I B 4 E 9, Vídeň, 15. 2. 1724, reskript Adama Františka ze Schwarzenbergu: „Wir haben dahero, weiln sich keiner freywillig darumb annehmen will, aus barmherzigkeit gnädigst resolviret, etwa Zehen gulden in Geld oder victualien auff eins Jährlich zu passiren.“ Případ adopce a útěku/„únosu“ cikánských dětí na Třeboňsku v roce 1724, který zaznamenala také E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 371, proces č. 254, bude podrobně vylíčen v třetí kapitole knihy *Zrození vagabunda*.

125 SOBa Třeboň, Vs Třeboň, sign. I B 4 E 9, Vídeň, 8. 2. 1724, reskript Adama Františka ze Schwarzenbergu; úředníci měli „solches Zigeuner, oder ander loses bettel gesindl (...) auffsuchen und Verfolgen, und da es sich wiedersezte, niederschießen“.

resp. do služby si cikánské děti nebrali jenom poddaní,¹²⁶ nýbrž i představitelé vrchnosti – Jan Josef z Újezda na Březnici tak kolem roku 1726 přijal za „lauf- ra“/posla Jana Zelenku, jehož matka byla pravděpodobně popravena v Rožmitále pod Třemšínem, Zelenkův bratr měl podle jeho výpovědi sloužit u faráře v Bubovicích.¹²⁷

Můžeme se domnívat, že pohled do dalších, především patrimoniálních archivů by ukázal na nejrůznější podoby vztahu vrchností i poddaného obyvatelstva k cikánským kočovníkům, který sahal od využívání služeb Cikánů či kooperace přes trpění až po účinkování při vizitacích nebo pronásledování Cikánů venkovanými v případě krádeží.¹²⁸ Tvrdit, že perzekuce byla nesena a usudlému obyvatelstvu vnucena výlučně habsburskou státní mocí, pokládám (přínejmenším při současném stavu výzkumu) za nepřipustné zjednodušování a do určité míry i za konstrukt, který má z „ponižovaného poddaného lidu na českém venkově“ veškerou případnou odpovědnost přesunout na „habsburskou vládu“.

K obsáhlému bádání, které je Cikánům v evropských zemích (raného) novověku věnováno, Pánkova studie nepřihlíží¹²⁹ a mezi odbornou literaturu bez zásadnější kritiky de facto řadí stať Josefa Svátka *Die Zigeuner in Böhmen*, která přitom nedostačuje základním vědeckým nárokům, především na ověřitelnost

126 Vedle Vavřince Groše a Johanny Formánkové tak uveďme např. Matěje Capitaina, jedno z „třeboňských dětí“ z roku 1724, který strávil třináct let u třeboňského tkalce Mahltaschla; srov. SOBa Třeboň, Vs Třeboň, sign. I B 4 E 10, Capitainův výslech, pořizený 25. 6. 1737 v Soběslavi.

127 SOkA Tábor, AM Soběslav, sign. III 1 1, kart. 93, třetí výslech Jana Zelenky z 29. 7. 1729. Tuto skutečnost – i když s jinou datací – potvrdil také březnický úředník Petr Antonín Benda, srov. opis jeho zprávy, datované 11. 7. 1729 v Březnici, v dopise prácheňských krajských hejtmánů (Čimelice, 14. 7. 1729) do Soběslavi: „dessen anderer bruder Nahmens frantz ist auch aus barmhertzigkeit von dem bubowitzzer hern Pfarrer aufgenohmen“.

128 Na tomto místě musím bohužel opět pouze poukázat na připravovanou monografii *Zrození vagabunda*. Koncem roku 1729 tak například sedláci z Bechyňska pronásledovali skupinu čtyř cikánských chlapců, kteří se v Komárově dopustili krádeže. U milevského pohodného chytili také Cikánku Francku, která, „když ji tam sedláci bili, nás, kam jsme šli, prozradila“, vypověděl jeden z členů skupiny, Tomáš Laštovka. Naopak žena pohodného, který od Cikánů kupoval některé kradené věci, „nám všem pravila, abysme se do lesa ukryli, že nám po děvečce chleba pošle“; srov. SOkA Tábor, AM Soběslav, sign. III I 1, kart. 93, druhý výslech Tomáše Laštovky, dat. v Lišově 21. 1. 1730.

129 Není možné zde upozornit na všechny studie. Bádání o německých zemích kriticky a kontroverzně shrnul LEO LUCASSEN, *Zigeuner im frühneuzeitlichen Deutschland: neue Forschungsergebnisse, -probleme und -vorschläge*, in: *Policy und früneuzeitliche Gesellschaft*, hrsg. von Karl Härter, Frankfurt am Main 2000, s. 235-262. Z něj rozsahem a důkladností vyniká Frickeho kniha. Bibliografie v monografii ANGUSE FRASERA, *Cikáni*, Praha 2002, s. 322-333, nutně nemůže být vyčerpávající.

tvrzení.¹³⁰ Evropští historikové a historičky se přitom důkladně a dlouho zabývají dvěma okruhy problémů, které tvoří jádro (a deklarovaný přínos) Pánkovy článku: již zmíněným charakterem pronásledování Cikánů v raném novověku a s tím souvisejícím vymezením Cikánů coby specifické skupiny. Stručně se zastavím u druhého okruhu.

Vyslovit se k tomu, zda a jak vnímali cikánští kočovníci v raném novověku sam sebe jako příslušníky jedné skupiny, potažmo etnika, resp. zda a jaké měli tyto kočovníci např. v českých zemích povědomí o souvislostech s Cikány jinde v Evropě, ztěžuje nedostatek pramenů, které by toto vnímání sebe sama zachycovaly (zjednodušeně je můžeme nazvat ego-dokumenty). Většinou máme co do činění s různými texty „o Cikánech“, pocházejícími z pera vrchností či příslušníků necikánských učenných elit. To vedlo nizozemského historika Leo Lucassena k požadavku odlišit „objektový pojem“, užívaný společenskými autoritami zvnějšku, a „pojem subjektový“, kterým se „Cikáni“ označovali sami.¹³¹ Avšak už skutečnost, že se kočovníci nepohybovali v mocensky a jazykově neutrálním prostoru, dává tušit, že důsledně oba dva pojmy oddělit bude těžké. Každé sebeoznačení a sebevnímání je totiž produktem komunikativního vyrovnávání se jednotlivce a skupiny s okolím.¹³² V histo-

130 JOSEF SVÁTEK, *Die Zigeuner in Böhmen*, in: Týž, *Culturhistorische Bilder aus Böhmen*, Wien 1879, s. 273-311. Není například jasné, odkud Svátek čerpá údaje o průběhu a výsledcích „honu na Cikány“, který se měl rozpoutat po vydání reskriptu z července 1697 (s. 288-289). České bádání o Cikánech se se Svátkovým dílem zatím kriticky nevyrovnalo, pouze na něj bez komentářů odkazuje – výjimkou je J. HANZAL, *Cikáni na Moravě v 15.-18. století*, s. 158, podle nějž jsou Svátkovy práce povrchní a ne zcela objektivní; J. PÁNEK, *První romský holocaust*, s. 345, označuje Svátka za „publicistu, romanopisce a zároveň v archivech zběhlého historika“. Podle FRANTIŠKA KUTNARA, JAROSLAVA MARKA, *Přehledně dějiny českého a slovenského dějepiscetví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 1997, s. 321, Svátek z archivů sice vynesl mnoho „kulturně historických zjevů 17. a 18. století“, byl však „v historickém podání nekontrolovatelný a fabulační“ a „jeho umělecká fantazie nebyla (...) vždy kontrolována vědeckým kriticismem a odpovědností“; J. PÁNEK, *První romský holocaust*, s. 350, pozn. 33, se také v podstatě ztotožňuje s „aktualizačním příměrem“ psychologa Pavla Řičana, že „husité byli k Romům poměrně tolerantní, Habsburkové naopak velmi tvrdí. Spolu s Židy a protestanty se později stali oběti pobělohorské normalizace.“

131 LEO LUCASSEN, *Zigeuner. Die Geschichte eines polizeilichen Ordnungsbegriffes in Deutschland 1700-1945*, Köln-Weimar-Wien 1996, s. 8; Týž, *Zigeuner im frühneuzeitlichen Deutschland*, s. 260.

132 K souvislosti individuální identity a socializace srov. například PETER L. BERGER, THOMAS LUCKMANN, *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*, Brno 1999, s. 170-177. Autoři (s. 136) definují internalizaci institucionálních či na institucích založených „subsvětů“ jako sekundární socializaci. Každodenní konverzace se podle nich podílí na udržování subjektivní reality, nikoli však na její produkci. Pro identitu je důležitá primární socializace, kterou umísťují de facto do rodiny. Situaci proskřibované skupiny, konfrontované se zásadně odlišným vnímáním sebe sama ze strany úředních autorit, se práce nevěnuje. Za upozornění na tuto knihu děkuji Jakubu Grygarovi.

rickém bádání lze následně velmi zhruba vymežit dva směry: jeden předpokládá etnickou/genealogickou spojitost mezi všemi osobami a skupinami, které byly v Evropě od 15. století nazýváni Cikáni, Zigeuner, Egyptiens, Bohemiens, Gypsies, Zingari apod. Mezi znaky, jejichž prostřednictvím se tyto osoby identifikovaly, bývají řazeny původ, jazyk, zvyky a obyčeje, hodnotový systém, oděv a v neposlední řadě vzhled. Cikáni si přináležitosti k takto či podobně vymezené skupině byli více-méně vědomi, i když se k ní z důvodů kriminalizace nemuseli vždy hlásit.¹³³

Druhý přístup vychází z (interpretáčnických) trhlin přístupu prvního především v těch případech, kdy se mezi „Cikány“ ocitly, resp. žily osoby, které svrchu zmíněná kritéria přináležitosti (jazyk, vzhled, původ) nesplňovaly, přesto s nimi úřady jako s Cikány zacházely.¹³⁴ „Cikány“ tak podle těchto autorů dělala z různorodých skupin právě etiketizace ze strany úřadů a vůbec dlouhodobý přístup veřejně činných autorit, nadáných definiční mocí. Tato vnější atribuce nemusela mít nutně „moderní“ etnické rysy, ale mohla se zakládat například na způsobu života; „Cikáni“ ji však přijímali za svou a předávali ji dál.¹³⁵ Ani nepopíratelný pocit souznělosti uvnitř některých cikánských skupin nemusel vyvěrat z etnických zdrojů. V podstatě herderovské pojmání Cikánů coby příslušníků jednoho národa se podle těchto názorů objevilo až v době osvícenství a velmi úzce souviselo s dílem göttingenského profesora Heinricha Moritze Gottlieba Grellmanna.¹³⁶

133 K tomuto směru, který představuje např. Fraserova syntéza, se – většinou nereflektovaně – hlásí také všechny moderní práce o dějinách Cikánů v rané novověkých českých zemích (Pánek, Procházková, Hanzal). Doklady pro takovéto pojetí cikánské identity sledává ve württemberských výleších zejména z 80. let 18. století T. FRICKE, *Zigeuner im Zeitalter des Absolutismus. Bilanz einer einseitigen Überlieferung*, s. 275-304. Podle BERNDA ROECKA, *Außenseiter, Randgruppen, Minderheiten. Fremde im Deutschland der frühen Neuzeit*, Göttingen 1993, s. 85, se Cikáni od místní společnosti odlišovali svým vzhledem, způsobem života, oděvem a někdy i jazykem. Podobně Cikány vymezuje i WOLFGANG VON HIPPEL, *Armut, Unterschichten, Randgruppen in der frühen Neuzeit*, München 1995, s. 42.

134 V popisech osob, které byly v německých zatykačích z 18. století označeny jako „Cikáni“, sice převažovala černá/tmavá barva, třetina z nich však podle Lucassena přesto neměla tmavý vzhled – L. LUCASSEN, *Zigeuner. Die Geschichte eines polizeilichen Ordnungsbegriffes in Deutschland 1700-1945*, s. 92.

135 Kritikem „etnologického přístupu“ je především Leo Lucassen, který mimo jiné poukazuje na to, že tento přístup přenáší koncept národa/etnika, vzniklý v 19. století, do raného novověku. I podle MARTINA RHEIHEIMERA, *Arme, Bettler, Vaganten. Überleben in der Not 1450-1850*, Frankfurt am Main 2000, s. 175, spojilo různorodé skupiny s nejasnou etnickou souvislostí v jedno až vnímání usedlými. Sborník vydáný JACQUELINE GIERE (Hg.), *Die gesellschaftliche Konstruktion des Zigeuners. Zur Genese eines Vorurteils*, Frankfurt am Main-New York 1996, se s výjimkou jednoho příspěvku „konstruování Cikánů“ příliš nevěnuje.

136 Grellmannovu konstrukci Cikánů podrobil kritické analýze WIM WILLEMS, *In Search of the True Gypsy. From Enlightenment to Final Solution*, London 1997, s. 22-92.

Jen s malou dávkou nepřesnosti lze říci, že tyto dva přístupy kopírují koncepční protiklad, známý v sociálních vědách jako rozpor mezi esencialismem a sociálním konstruktivismem. V dějepisectví (staršího období) našel svého vyjádření – pokud je mi známo – především v dějinách sexuality a tělesnosti,¹³⁷ do českého prostředí ale zatím významněji nepronikl. V této souvislosti není bez zajímavosti, že mezi Cikány „pravými“, pocházejícími z mytické pravlasti, a „nepravými“, kteří se k původním kočovníkům, resp. k jejich „kriminálním“ seskupením přidali později, rozlišovali nejen raně novověcí učenci a lexikografové, ale i vyslyšající soudci.¹³⁸ Učená pojednání a encyklopedie 17. a 18. století (Zedler, Diderot a další), které rozšiřovaly představu, že soudobí „Cikáni“ nemají společný původ, ale sblíží je pouze způsob života,¹³⁹ byly podle A. Fräsera „zahlceny množstvím scestných informací“, „posilovaly předsudky starších generací“ a poskytovaly „intelektuální odůvodnění k represí“.¹⁴⁰

Esencialistický a konstruktivistický pohled představují ve své čisté podobě dva teoretické póly, kolem nichž se výklady skupinové sounáležitosti a identity raně novověkých Cikánů pohybují. V jejich případném sporu by rozhodující slovo mělo přináležet co nejširšímu spektru pramenů, které na otázky po (sebe)vnímání poskytují kvalifikované odpovědi, tedy výpovědím, jež je možné sémanticky analyzovat. V českých městských a patrimoniálních archivech je jich překvapivě nezanedbatelné množství. Aníž bych chtěl předjímat jejich výzkum a vyhodnocení, je v těch, které jsem měl dosud k dispozici, možné podchytit vymezení či vyjed-

137 Např. FRANZ X. EDER, *Die Historisierung des sexuellen Subjekts. Sexualitätsgeschichte zwischen Essentialismus und sozialem Konstruktivismus*, Österreichische Zeitschrift für Geschichte 5/1994, s. 311-327.

138 Cikánům „pravým“ a „nepravým“ a tomu, jak se s těmito učenými představami vyrovnávali vyslyšání z Čech 18. století, se bude věnovat pasáž v monografii *Zrození vagabunda*.

139 JOHANN HEINRICH ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal-Lexikon aller Wissenschaften und Künste*, díl 62, Leipzig-Halle 1751, col. 520-544 (heslo Zigeuner), zde col. 525.

A. FRASER, *Cikáni*, s. 158, uvádí rovněž anglické encyklopedie ze 17. a 18. století.

140 A. FRASER, *Cikáni*, s. 157.

141 Na analýzu těchto významových souvislostí zde bohužel není místo; částečně se jí budu věnovat ve zmiňované monografii. V normativních textech (patenty, reskripty), ale i ve vrchnostenské korespondenci se v souvislosti s Cikány nejčastěji objevují označení jako „sběh“, „(h)lůza“, „Gesind(e)l“ – „chátra“, „Zigeuner colluvies“ – „cikánská sběh“. Ojedinelý případ, kdy v roce 1743 vrchnostenský úředník rozlišoval „Cikána podle národnosti“ – „National-Züggeuner“, se nachází v SoBa Třeboň, Vs Třeboň, sign. I B 4 E 11, Třeboň, 29. 11. 1743, koncept dopisu třeboňského úředníka prokurátoru Wolfovi. Jinou zmínku o „národnosti“ (Nation) Cikánů zaznamenává GERHARD AMMERER, *Heimat Straße. Vaganten im Österreich des Ancien Régime*, Wien 2003, s. 168, avšak až k roku 1799. V této době se podle L. LUCASSENA, *Zigeuner im frühneuzeitlichen Deutschland*, s. 252-253, mimo jiné pod vlivem Grellmanna začalo prosazovat „učené“ pojetí Cikánů jako národa, pocházejícího z Indie.

návání toho, co to znamená „být Cikánem“; hledat v nich však komplexní skupinové/etnické představy a koncepty, jak je přineslo 19. a 20. století, neodpovídá myšlenkovému horizontu ani vyslyšajících, ani vyslychaných. Nikoli pouhá ahistoričnost pojmu „Romové“, ale to, že reprezentuje zcela jiný koncept a jiné vnímání takto označované skupiny (právě proto byl zaveden), je důvodem, proč používám dobový termín „Cikáni“ ve všech jeho konotacích.¹⁴¹ Synonymní zaměňování obou pojmů tuto obsahovou proměnu mezi 15. stoletím a dneškem nereflektuje a spíše zastírá.¹⁴²

Dosavadní české bádání mlčky či polohlasně vycházelo z toho, že důvodem pronásledování Cikánů nebyla jejich etnická příslušnost, nýbrž „cikánský způsob života“.¹⁴³ Proti tomuto konstatování Evy Procházkové namítá J. Pánek, že „pojem etnikum je tu však možno použít spíše ve smyslu vyhraněné kulturní skupiny – a tou jistě romští kočovníci i v očích státních úředníků a usedlého obyvatelstva byli“. Skutečnost, že současně, i když na jiném místě, mohly při vymezení objektu pronásledování hrát úlohu i jiné než kulturní prvky, tzn. že při užívání násilí byly kromě způsobu života určující i další vnější znaky (barva pleti), tvrdí autor s odvoláním na studii o španělských Romech. Zdůvodněním „státního teroru proti romské populaci“ tak v tomto podání byla „jednoznačná sociální a kulturní specifika, ale zároveň s nimi také nerozlučně spjatá etnická či rasová osobitost“.¹⁴⁴ „Etnikum“ či „vyhraněná kulturní skupina“ jsou samozřejmě legitimní analytické nástroje, jejichž užití by však zejména pro předmoderní dobu mělo předcházet jejich důkladné vymezení, opírající se o kvalitativní prameny od různých původců. I zde je výzkum českých zemí 16.-18. století teprve na začátku,¹⁴⁵ a proto tyto pojmy historický výklad zatím příliš neprojasňují. Pátráme-li po tom, jak vyhraněně vnímali Cikáni – v konfliktu s usedlými autoritami – sami sebe, nacházíme na jedné straně příklady svébytné organizace jejich skupin, na straně druhé snahu kulturní odlišnost, podsouvanou jim vyslyšajícími, odmítat.¹⁴⁶ Obojí je však nezbytné posuzovat v kontextu kriminalizace Cikánů. Užití jednotlicích a svým způsobem vzezrahujících kategorií

142 Důvody, proč užívá pojmu „Cikáni“, předkládá J. HANZAL, *Cikáni na Moravě v 15.-18. století*, s. 5-6.

143 E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 330.

144 J. PÁNEK, *První romský holocaust*, s. 346-347 a pozn. 18 na s. 348.

145 Výjimku představuje J. HANZAL, *Cikáni na Moravě v 15.-18. století*, s. 120-150; jeho prameny mu umožňují vyjádřit se k obživě, stravě, oděvu, bydlení a náboženským otázkám u moravských Cikánů v 18. století.

146 Exemplárně mohu zmínit výslechy dvou skupin Cikánů a Cikánek v SoKa Litoměřice, AM Litoměřice, kart. 1172. Sociální organizace Cikánů, údajně vyslaných – za součinnosti moravské vrchnosti – na putování po Čechách, vysvítá z výslechu z 6. 9. 1702. Nemravný život, magické praktiky a obvinění z paličství vyvraceli Cikáni, vyslyšání 8. 10. 1707. Výpovědi rozebírám v monografii *Zrození vagabunda*.

„etnikum“ nebo „kulturní skupina“ je znesnadněno nejen samotnou kriminalizací, vztahovaly bezprostředně. Dalšími prvky proticikánského programu za vlády ale i tím, že neexistuje jedna či více dobových autoritativních reprezentací „cikánů Karla VI., obsaženými v patentech a soudních rozhodnutích, bylo podle J. Pánka ství“, vycházejících zevnitř skupiny samé. Za této situace se jako jedno z východí „oddělení romských žen“, „zastavení [jejich] přirozené reprodukce“ a odebrání sek rovněž nabízí od dotčených pojmů upustit.

Na základě proticikánských patentů a jejich ortelními manuály doložené aplikace. Svými závěry o (zamýšlené) genocidě či „vyhubení romského etnika“ v habsburce dochází Jaroslav Pánek k závěru, že konečným záměrem státní politiky ve 20. století monarchii první třetiny 18. století je Jaroslav Pánek v dosavadním bádání ojeletech 18. století bylo „úplně vyhubení romského etnika v habsburských zemích“ jediný. Podle jeho interpretace by genocidní politiku vůči Cikánům alespoň v němž shledává genocidní rysy.¹⁴⁷ Argumentem zde není např. sám pojem Ausrottung, jehož raně novověkým ekvivalentem nebylo „vyhlazení“, nýbrž „vybytí“,¹⁴⁸ normy jako rakouští Habsburkové. Jak jsem však naznačil, hovoří ostatní autoři nýbrž faktické domyšlení ustanovení patentů do důsledku. V duchu tradice, sahající autorky přinejmenším o nedůsledné faktické aplikaci norem, někdy dokonce jící ve Svaté říši římské do počátku 16. století, vypovídaly patenty opakovaně o tom, že cílem nebyla aplikace, nýbrž odstrašení.¹⁴⁹ Když se Leo Lucassen pokou-Cikány z habsburských zemí. Smrt hrozila za opakované neuposlechnutí tohoto cíle vyčíslit počet Cikánů zabitých či popravených v německých teritoriích, shrnul, nařízení. Kontrolu mělo usnadňovat uřezávání uší vypovězeným ženám a přičemž „lze hovořit o větším počtu mrtvých; pojem vyhlazení – Ausrottung – ale není vstupem do země varovaly tabule, vztýčené na zemských hranicích. Nebylo to na místě“.¹⁵⁴

jenom posledně jmenované opatření, které jak v proticikánské, tak v protižebračské. Jistě nelze zaměňovat tendenci, resp. program, a její nedokonalé, „pötláčovací“ variantě zaváděla i jiná říšská území.¹⁴⁹ Pod různými tresty a v konečné instancí kapacitou“ státu limitované uskutečnění; od sebe je odděluje i Pánkova studie. cí pod trestem smrti nařizovaly vypovídání či vyhošťování Cikánů vrchností. Autorův v podstatě modernistický pohled na záměr tohoto státu¹⁵⁵ má však podle mnoha měst a teritorií západní Evropy; ve Svaté říši římské jsou za zlomová označeno názoru dalekosáhlejší důsledky pro pojmání raně novověké státnosti, potažčována usnesení říšského sněmu z let 1497 a 1500.¹⁵⁰ Logika všech těchto ustanoveno veřejné moci ve vztahu k jednotlivcům a sociálním skupinám. Museli bychom vení byla táž – vykázat Cikány mimo vlastní území, resp. odradit je od opakovaně se znovu a důkladněji ptát na represivní či přímo vyhlazovací přístup středověkých něho vstupu na něj. Cikáni v nich byli konstruováni jako „cizí“ a nebyl brán ohleda raně novověkých vrchností ke všem (hrdelně) penalizovaným formám jednání či na to, že se v dané zemi zdržovali třeba od narození. Tato nařízení zemských suverebitu, ať už je dnes nazveme (odlišnou) vírou,¹⁵⁶ kulturou, sexualitou či etnicitou. rérnů se naprosto nezabývala postavením Cikánů v okolních zemích, tedy tím, že Museli bychom se ptát, do jaké míry je předmoderní státní represe souměřitelná odsud mohli být de iure rovněž vypovězeni. Podobně je nezajímaly ani možnosti represí států moderních a kdo je jejím konkrétním nositelem, resp. vykonavate-obživy a vůbec přežití v těchto územích.

Pozdější habsburské patenty právě z 20. let 18. století, které Cikány přímo pro- hlašovaly za „psance“/„vogelfrei“, vycházely z toho, že byli vypovězeni již dříve a nemají v zemi co pohledávat.¹⁵¹ Zabití či trest smrti se pak na cikánské muže

147 J. PÁNEK, *První romský holocaust*, s. 347; tyto tendence si v „mezích potlačovací kapacity středoevropského státu 18. století (...) nezadaly s pozdějšími nacistickými záměry na vyhlazení Romů ve Velkoněmecké říši“.

148 Tento pojem byl užít např. v žebračkém patentu z 22. 11. 1746 při odkazu na předchozí ustanovení o „vybytí jak z královských měst Pražských, tak také z celého Království daremných respective domácích a cizích žebřáků, tuláků, poběhlců a povalečů“ (např. ANM, sign. E). H. SCHNABEL-SCHÜLE, *Die Strafe des Landesverweises in der Frühen Neuzeit*, s. 79-80, uvádí, že v židovském právu znamenal pojem „Ausrottung“ kromě trestu smrti také vypovězení ze společnosti.

149 M. RHEIHEIMER, *Arme, Bettler, Vaganten. Überleben in der Not 1450-1850*, s. 191-192.

150 Přehled podává A. FRASER, *Cikáni*, s. 75-94 (pro 15. a 16. století), 111-145 (pro 16.-18. století).

151 Taková je litera často zmiňovaného patentu z 12. 3. 1726.

152 J. PÁNEK, *První romský holocaust*, s. 347.

153 Právě pro habsburskou monarchii, resp. její rakouské části, srov. G. AMMERER, *Heimat Strafe. Vaganten im Österreich des Ancien Régime*, s. 170: „Die Versuche, diese vagierende Population von Anaphabeten durch Aufstellung von Zigeunertafeln und -stöcken (...) abzuschrecken (...) scheinen indes wenig effizient gewesen zu sein. Solche bildlichen Drohhäuten demonstrieren eine staatliche Abschreckungsprogrammatik, deren Rigorismus die regionalen Behörden in der Durchführung vollständig vermissen ließen. Die Strafen hielten sich – mit wenigen Ausnahmen von übermäßigem und äußerst brutalem Vorgehen – in einem seit langem gewohnten (milden) Rahmen.“

154 L. LUCASSEN, *Zigeuner im frühneuzeitlichen Deutschland*, s. 244-245.

155 J. PÁNEK, *První romský holocaust*, s. 347; TÝŽ, *Národnostní a náboženské menšiny v tisíciletých dějinách českých zemí*, s. 16, mluví nepřilíš diferencovaně o císařském dvoru a jemu podléhajících orgánech, resp. o habsburské vládě.

156 Patří sem i raně novověké pronásledování čarodějnic, stojících na hranici magického myšlení a sektářství/hereze. Srovnávání tohoto pronásledování s holocaustem stručně kritizuje WOLFGANG BEHRINGER, *Hexen. Glaube, Verfolgung, Vermarktung*, München 2002, s. 95-96.

a limitů nejen v oblasti soudnictví, ale například i náboženství, daní, školství a proakkoli, její dopad, poměr mezi vrchnostmi, usedlým a neusedlým obyvatelstvem, pagandy. Jaroslav Pánek zaujímá vyhraněné stanovisko, které mezi státem ranle i alternativní, obranné strategie přežívání a sebeobhajobu/sebevnímání Cikánů novověkým a moderním nečiní principiální, ale pouze „kapacitní“ rozdíl. Přibližují lokální prameny věrohodněji. Pokud bych tento – jednotlivým aktérům

V každém případě by měla být diskuse¹⁵⁷ vedena v co nejtěsnějším sepětí s prameny jejich životnímu kontextu přiměřenější – přístup měl nějak pojmenovat, nazvat meny a se znalostí debat v současném evropském dějepisectví. V tomto článku jejich historicko-antropologickým.¹⁶¹

Jsem se pokusil ukázat, že zkoumání cikánské perzekuce v českých zemích v 17. a 18. století se zakládá na některých metodologicky a věcně sporných předpokladech. Pro její zachycení, stejně jako pro zachycení jakékoli kriminality v době, kdy se soudnictví a státní správa teprve pozvolna centralizovaly, nepředstavují neúplné (pomocné) písemnosti centrálních nebo odvolacích soudních instancí dostatečný podklad.¹⁵⁸ De facto se tím jenom stavím za názor Evy Procházkové, že „skutečnost [cikánské perzekuce] můžeme postihnout zejména z úředních dokladů institucí, jež se na konkrétním provádění instrukcí podílely“, tedy městských a vrchnostenských orgánů.¹⁵⁹

Patrimoniální a městské prameny umožňují v kombinaci s matrikami¹⁶⁰ Cikánů a Cikánky přinejmenším zčásti identifikovat, a získat tím představu, do jaké míry se u několika stejně nebo podobně znějících jmen v ortelních manuálech jedná o tutéž osobu. Individuální osudy vězněných a vyslychaných kočovníků nechápu v duchu tradičních sociálních dějin kriminality jako doplnění a ilustraci proticikánské politiky, resp. represe, kterou (re)konstruujeme z centrálních, a tedy jako by apriori relevantnějších písemností. Chceme-li ji soudit či (morálně) hodnotit, je to, podle jakých principů a jak neúprosně zasahovala do životů jednotlivců, přinejmenším stejně důležité jako její kvantifikace. Ať už tuto perzekuci nazveme

157 O příspěvek k této diskuzi jsem se pokusil v článku *O „zločinu“ a vině v dějinách (17. a 18. století – věk netolerance, násilí a represe?)*, *Dějiny a současnost* 2002, č. 2, s. 32-35.

158 To platí pro všechny „předmoderně“, tedy nedůsledně, selektivně a exemplárně fungující (soudní) instituce. Pro Pařížský parlament, z jehož činnosti bývá často usuzováno na celkový obraz kriminality ve Francii, srov. BENOÎT GARNOT, *Une illusion historiographique: Justice et criminalité au XVIIIe siècle*, in: Týž, *Crime et justice aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Paris 2000, s. 12-31, zde s. 19-20. K tomuto soudu se v 18. století dostávala z různých francouzských provincií čtvrtina, pětina i méně případů z těch, které mu teoreticky příslušely. D. TINKOVÁ, *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, s. 377, 379, toto zjištění ve své kvantifikaci nezohledňuje.

159 E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků*, s. 313.

160 Vyslychání zpravidla udávali jak svůj přibližný věk, tak místo křtu. Přesto nemusí být identifikace vždy úspěšná: křest Honzy Pinky se mi například v mladoboleslavských matrikách najít nepodařilo. Jediný, kdo Cikány v raně novověkých matrikách zatím sledoval, byl v našem prostředí J. HANZAL, *Cikáni na Moravě v 15.-18. století*, s. 140-148. Statutem těl popravených osob, jejich případným pohřbem a evidencí v matrice zemřelých se, pokud vím, nikdo nezabývá. Můžeme však předpokládat, že těla byla coby „bezectná“ zahrabávána katem, jeho pomocníky nebo pohodným.

161 Rozlišování mezi „objektivními“ centrálními prameny, pocházejícími z center dobové moci a vědění, a podávajícími tak (možná zdánlivě) výpovědi o státech nebo velkých skupinách obyvatelstva, a prameny individuálními, „subjektivními“, sloužícími pouze k ilustraci vývojových jevů „ve společnosti“, je možné dát do souvislosti s „centristickým pojetím dějin“, které většinou předem, před zahájením výzkumu, intuitivně odlišuje „centra“ a „okraje“ dění – k tomu srov. HANS MEDICK, *„Missionare im Ruderboot“? Ethnologische Erkenntnisweisen als Herausforderung an die Sozialgeschichte*, in: *Alltagsgeschichte. Zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen*, hrsg. von Alf Lüdtke, Frankfurt am Main-New York 1989, s. 48-84 (Medickova studie poprvé vyšla v *Geschichte und Gesellschaft* 10/1984, s. 295-319).